

SOOVITUSED

HOLOKAUSTI KÄSITLEMISEKS

HARIDUSES

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

Kaanepilt: Salzburgi 2015. aasta maailmaseminari holokausti alase hariduse ja genotsiidiennetuse sessioonil osalejad arutavad IHRA juhiseid õpetamise kohta.
Allikas: Salzburgi maailmaseminar

SOOVITUSED

HOLOKAUSTI KÄSITLEMISEKS

HARIDUSES

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

Esmakordselt avaldatud 2019. aastal Holokausti Mälestamise Rahvusvahelise Ühenduse (IHRA) poolt.

© 2019 IHRA

Kõik õigused on kaitstud. Väljaande sisu võib hariduslikel ja muudel mitteärilistel eesmärkidel vabalt kasutada ja kopeerida, tingimusel et iga sellise taasesitamise juures on viidatud IHRA-le kui allikale.

HOLOKAUSTI MÄLESTAMISE RAHVUSVAHELISEST ÜHENDUSEST

Holokausti Mälestamise Rahvusvaheline Ühendus (*The International Holocaust Remembrance Alliance*, IHRA) ühendab riikide valitsusi ja eksperte, et tugevdada ja süvendada holokausti alast haridust, holokausti uurimist ja mälestamist ning täita 2000. a Stockholmi deklaratsiooniga võetud kohustusi.

IHRA (varasem *holokausti õpetamise, mälestamise ja uurimise alase rahvusvahelise koostöö rakkerühm*) tegevuse algatas 1998. aastal endine Rootsi peaminister Göran Persson. Praeguseks on IHRA võrgustikuga ühinenud üle 40 riigi ja olulisimad rahvusvahelised partnerorganisatsioonid, mille ülesanne on tegeleda holokausti küsimustega.

IHRA eksperdivõrgustikku kuuluvad maailma tähtsaimad holokausti õpetamise, mälestamise ja uurimisega tegelevad asutused. Aastatel 2019–2023 keskenduvad IHRA eksperdid ja poliitikaesindajad ajalooliste tõendite säilitamisele ja väärtõlgenduste tõkestamisele.

KÄESOLEVAST VÄLJAANDEST

Väljaanne tugineb varasematele juhenditele, mille IHRA eksperdid on haridustöötajatele ja hariduspoliitika kujundajatele välja töötanud. Väljaanne ei oleks saanud teoks panuseta, mille andsid IHRA kõigi delegatsioonide esindajad. Avaldame erilist tänu järgmistele ekspertidele: Jennifer Ciardelli (Ameerika Ühendriigid), Niels Weitkamp (Holland), Andrea Szőnyi (Ungari), Benjamin Geissert (Norra), Wolf Kaiser (Saksamaa), Paula Cowan (Ühendkuningriik), Lena Casiez (Prantsusmaa) ja Yessica San Roman (Hispaania).

EESSÕNA

Dr Kathrin Meyer, IHRA peasekretär

„See juhtus ühe korra. Seda ei oleks tohtinud juhtuda, aga see juhtus. Seda ei tohi enam kunagi juhtuda, aga see võib juhtuda. Seepärast on holokausti alane haridus põhimõttelise tähtsusega.“

Nende jõuliste sõnadega avas Göran Persson Stockholmi rahvusvahelise holokausti teemalise foorumi 2000. aastal. Kolme foorumipäeva jooksul tõstsid haridust oma sõnavõttudes esile nii riigipead, õpetajad, ajaloolased kui ka ellujäänud. Kõigile Stockholmi kogunenutele oli pool sajandit pärast holokausti lõppu selge, et rahvusvahelisel kogukonnal on ühine vastutus toetada järgmist põlvkonda holokausti ajaloo ja selle tagajärgede analüüsimisel. Haridus oli ja on IHRA töö nurgakivi kindlustamaks, et holokausti mälestust kunagi ei unustata.

Kui ma vaatan 300 delegaati, kes moodustavad IHRA võrgustiku, vaimustab mind entusiasm ja teadmiste sügavus, mille iga delegaat endaga kaasa toob. Ometi olen ma oma karjääri vältel mõistnud, et ainuüksi entusiasmist ja teadmistest ei piisa. Suurepärastest kodanikuühiskonna algatustest ei piisa. Me vajame ka poliitilist pühendumist valitsustelt, kelle vastutus on tagada laiapõhjaline haridus oma kogukondadele. Õpetajad ja teised haridustöötajad arvestavad poliitilise toetusega oma heale tööle.

Kõigis meie liikmesriikides töötavad mitmesugused institutsioonid, sh meie rahvusvahelised partnerorganisatsioonid, väsimatult õppijate õpetamise ning õpetajate ja teiste haridustöötajate koolitamise ja võimestamise nimel. Tänu neile institutsioonidele on meie liikmesriikides ja mujalgi hulk kõrgetasemelisi õppematerjale. Tänu meie delegaatidele on mul hea meel esitleda IHRA soovitusi holokausti käsitlemiseks, mis täiendavad olemasolevaid materjale ja leiavad nende hulgas oma koha. Mul on väga hea meel, et see trükis on välja antud koostöös UNESCO-ga ja ma loodan, et teised organisatsioonid aitavad seda levitada. Koostatud soovitude näol on tegu kõigi meie ekspertide suure saavutusega ning ma tänan neid kõiki asjatundlikkuse ja läbimõeldud panuse eest.

Stockholmi deklaratsioonis on kirjas: „Me lubame edendada holokaustialast haridust meie koolides, ülikoolides ja kogukondades ning soodustada seda ka muudes institutsioonides.“ Käesolevad soovitusused holokausti käsitlemiseks toovad meid selle kohustuse täitmisele sammu võrra lähemale.

SISUKORD

4	KOKKUVÕTE
6	SISSEJUHATUS
10	MIKS KÄSITLEDA HOLOKAUSTI?
14	MIDA ÕPETADA HOLOKAUSTI KOHTA?
22	KUIDAS KÄSITLEDA HOLOKAUSTI?
44	PÕHIMÕISTED
48	STOCKHOLMI DEKLARATSIOON JA IHRA RAKENDUSLIKUD MÄÄRATLUSED
53	LISAMATERJALID

1

MIKS KÄSITLEDA

HOLOKAUSTI?

12 PÕHIARGUMENDID HOLOKAUSTI KÄSITLEMISEKS

2

MIDA ÕPETADA

HOLOKAUSTI KOHTA?

17 HOLOKAUSTI ULATUS
17 MIKS JA KUIDAS SEE JUHTUS
17 KONTEKST JA SÜNDMUSTE ARENG
19 KONTSEPTSIOONI MÕISTMINE

3

KUIDAS ÕPETADA

HOLOKAUSTI?

24 ÜLDISED PÕHIMÕTTED
27 ÕPITEGEVUSED JA TERVIKLÄHENEMINE
32 KRIITILINE MÕTLEMINE JA ENESEREFLEKSIION
36 ALLIKAD JA MATERJALID TÕHUSAKS ÕPETAMISEKS JA ÕPPIMISEKS
41 AJALOO SIDUMINE TÄNAPÄEVAGA: HOLOKAUST, GENOTSIIDID JA INIMÕIGUSTE RIKKUMISED

KOKKUVÕTE

Holokaust oli riiklikult rahastatud süstemaatiline juutide tagakiusamine ja hävitamine Natsi-Saksamaa ja tema kaasosaliste poolt aastatel 1933–1945. Kogu kontinenti hõlmav genotsiid ei hävitanud mitte ainult üksikisikuid ja perekondi, vaid sajandite jooksul välja kujunenud kogukondi ja kultuure. Holokaust toimus samal ajal kui teised natside juhitud tagakiusamised ja mõrvad, mille ohvriks langesid veel mitmed rühmad. Koolitunnid ja tegevused peaksid alati aitama süvendada õppijate teadmisi selle enneolematu hävitustöö kohta ning hoidma alal tagakiusatute ja mõrvatute mälestust. Haridustöötajaid ja õppijaid tuleks innustada ja võimestada mõtlema holokausti tõstatatud moraalsete, poliitiliste ja sotsiaalsete küsimuste üle ning kaaluma nende olulisust tänapäeval. IHRA soovitusel holokausti käsitlemiseks tuginevad enam kui 30 liikmesriigi delegaatide teadmistele ning on mõeldud poliitikakujundajatele, praktikutele ja haridustöötajatele, et:

1. süvendada teadmisi holokaustist, kindlustades inimeste arusaamade ja teadmiste paikapidavuse ja tõstes teadlikkust antisemitismi võimalikest tagajärgedest;
2. luua õppekeskkondi, milles holokausti teemasid saaks käsitleda kaasahaaravalt;
3. edendada kriitilist mõtlemist ja refleksiooni holokausti teemadel, sh oskust seista holokausti eitamise ja moonutamise vastu;
4. aidata edendada inimõigusi ja genotsiidiennetust hariduses.

MIKS KÄSITLEDA HOLOKAUSTI?

Holokausti käsitlemine annab õppijatele teadmisi sündmuste kohta, mis seadsid põhjalikult kahtluse alla inimlikud väärtused. Lisaks annab see õppijatele võimaluse mõista genotsiidini viinud mehhanisme ja protsesse ning inimeste valikuid, millega nad tagakiusamisi ja mõrvu kiirendasid, neid aktsepteerisid või neile vastu hakkasid, tunnistades samas, et mõnikord tehti neid valikuid äärmuslikes oludes.

Peatükis „Miks käsitleda holokausti?” sõnastatakse mitmed põhimõtted. Hariduskogukond saab neile toetuda minevikusündmuse uurimisel, aga ühtlasi mõelda, kuidas need kujundavad olevikku. Holokausti õpetamine ja tundmaõppimine pakub innustava võimaluse kriitilise mõtlemise ja ühiskonna teadlikkuse arendamiseks ning isiksuse arenguks.

MIDA ÕPETADA HOLOKAUSTI KOHTA?

Soovituste eesmärk on süvendada arusaamist holokaustist, esitades olulisi küsimusi holokausti ajaloolise konteksti, holokausti mahu ja ulatuse ning toimunu põhjuste kohta. Selles peatükis on rida kriitilise tähtsusega küsimusi, mida haridustöötajad saavad holokausti teema raamistamiseks kasutada. Neli põhiküsimust on:

- Millised olid selle genotsiidi ajaloolised tingimused ja olulisimad etapid?
- Miks ja kuidas inimesed neis kuritegudes osalesid või kaasosaliseks said?
- Kuidas juudid tagakiusamisele ja massimõrvadele reageerisid?
- Miks ja kuidas mõned inimesed neile kuritegudele vastu hakkasid?

Esitatakse ka üksikasjalikumaid küsimusi, et aidata õppijatel eri perspektiivist uurida, kuidas ja miks holokaust aset leidis. Küsimused ajendavad uurima tingimusi ja käitumisviise teise maailmasõja eel, ajal ja järel. Need innustavad vaatlema seoseid holokausti ja teiste massikuritegude, näiteks romade vastase genotsiidi vahel, mille natsid ja nende kaasosalised toime panid. Need suunavad haridustöötajaid uurima, kes on vastutav ja kes kaassüüdlane ning mis motiveeris kurjategijate, kaasosaliste, kõrvalseisjate ja päästjate käitumist. Küsimused toovad esile ohvrite reaktsiooni suure mitmekesisuse. Samuti suunavad need arutlema holokausti ajaloo olulisuse üle seoses tänapäeva küsimustega, näiteks põgenike poliitika ja inimõiguste rikkumiste tagajärgedega mitte üksnes asjaga seotud inimeste, vaid ka ühiskondade seisukohast, ning jõupingutustega genotsiidiennetuses.

KUIDAS KÄSITLEDA HOLOKAUSTI?

Eelkõige kinnitame kõigile haridustöötajatele, et holokausti saab hoolika ettevalmistuse ja sobivate materjalide toel tõhusalt ja edukalt õpetada. Peatükis „Kuidas käsitleda holokausti?“ arutatakse võimalusi ja raskusi holokausti õpetamisel ja õppimisel ning esitatakse praktilisi lähenemisviise ja meetodeid, mida saab rakendada nii formaalhariduses kui informaalises õppes. Rõhutatakse ajalooliste faktide ja võrdluste ning keelekasutuse täpsuse olulisust. Peatükis suunatakse kasutama õppijakeskseid lähenemisviise, mis toetavad kriitilist mõtlemist ja refleksiooni. Juhitakse tähelepanu, kuidas hoolikalt valida õppijatele sobivaid esmaseid ja teiseseid allikaid, mis toovad selgelt esile ajalooliste tegelaste individuaalsuse ja tegevusvõimekuse. Peatükis arutletakse ka selle üle, kui tähtis on käsitleda ajaloolise konteksti nüansse ja vältida pseudoajaloolisi võrdlusi, kui holokausti vaadeldakse teiste valdkondade, näiteks genotsiidiennetuse või inimõiguste kontekstis.

SISSEJUHATUS

„Me kohustume ergutama holokausti kõigi dimensioonide uurimist. Me lubame edendada holokaustialast haridust meie koolides, ülikoolides ja kogukondades ning soodustada seda ka muudes institutsioonides.“

– Stockholmi deklaratsiooni artikkel 5, 2000.

PÕHJUSED

Holokaust oli pöördeline sündmus maailma ajaloos, mis ületas geograafilisi piire ja mõjutas kõiki ühiskonnarühmi, keda see puudutas. Aastakümneid hiljem maadlevad ühiskonnad tänapäeva tegelikkusega pörkudes holokausti mälestuse ja ajaloolise pärandiga. Holokausti õpetamine ja õppimine on oluline võimalus kriitilise mõtlemise, ühiskondliku teadlikkuse ja isiksuse arengu soodustamiseks. Teisalt on see mahukas teema haridustöötajatele keerukas oma traumaatilise iseloomu, laia ulatuse ja inimkäitumise probleemsete aspektide, sh rassismi ja antisemitismiga lõikumise tõttu.

Holokausti Mälestamise Rahvusvaheline Ühendus (IHRA) ühendab enam kui 30 riigi valitsusi ja eksperte, et [edendada holokausti alast haridust, holokausti mälestamist ja uurimist](#) kogu maailmas. IHRA ainulaadne positsioon võimaldab ühendusel oma rahvusvaheliste delegaatide asjatundlikkusele toetudes anda terviklikke soovitusi holokausti käsitlemiseks hariduses. Holokausti õpetamine on professionaliseerunud, institutsionaliseerunud ja laienenud üle maailma. IHRA liikmed toovad holokausti alasesse haridusse, holokausti mälestamisse ja uurimisse uusi ajaloolaseid avastusi ja pühenduvad sellele üha enam.

Sellele vaatamata on [IHRA ülevaade holokausti õpetamist ja õppimist](#) käsitlevatest empiirilistest uuringutest esile toonud rea probleeme. Raskustena holokausti õpetamisel ja õppimisel on välja toodud märkimisväärsed lüngad holokausti käsitlevates teadmistes ja arusaamades, laialt levinud müüdid ja väärarusaamad ning kalduvus vältida riikide ajalugu puudutavaid raskeid küsimusi. Lisaks erinevad riikide ajalood ja kehtivad narratiivid holokausti kohta ning arvestada tuleb ka haridussüsteemide, pedagoogiliste meetodite ja tavade erinevusi.

Ekspertide jagatud kogemuse ja seisukohtade ning IHRA liikmesriikide haridustöötajate tagasiside põhjal ajakohastatud soovitused annavad poliitikakujundajatele, praktikutele ja haridustöötajatele raamistiku holokausti õpetamiseks ja õppimiseks. Soovitused ei ole üks-ühele rakendamiseks, vaid pakuvad pigem konteksti ja lähenemisviise, millest praktikud, haridustöötajad ja poliitikakujundajad saavad lähtuda.

SOOVITUSTE EESMÄRGID

Käesolevad soovitused on IHRA holokausti õpetamist käsitlevate juhiste ajakohastatud versioon, mis aitab jätkata teadlaste, poliitikakujundajate, praktikute ja laiemal avalikkusel vahelist diskussiooni holokausti õpetamise ja õppimise asjakohasusest ja olulisusest tänapäeval. Soovitused loovad poliitikakujundajatele, praktikutele ja haridustöötajatele aluse, mis aitab:

1. täiendada teadmisi holokausti kohta, ühtlustada arusaamu ja teadmisi ning tõsta teadlikkust [antisemitismi](#) võimalikest tagajärgedest;
2. luua holokausti õppimiseks haaravaid õppekeskkondi;
3. edendada kriitilist ja refleksiivset mõtlemist holokausti teemadel, sh oskust võtta seisukoht [holokausti eitamise ja väärtõlgendamise](#) suhtes;
4. anda panuse inimõiguste ja genotsiidi ennetamise alasesse haridusse.

HOLOKAUSTI MÄÄRATLEMINE

Nagu on osutatud peatükis 3.1, eeldab holokausti alane mõtestatud haridus järjepidevust ja täpsust terminikasutuses. Terminid „holokaust“ ja „shoah“ viitavad konkreetsele genotsiidile 20. sajandi ajaloos: riiklikult rahastatud süsteemsele juutide tagakiusamisele ja hävitamisele Natsi-Saksamaa ja tema kaasosaliste poolt aastatel 1933–1945. Tagakiusamise ja mõrvade kõrgpunkt oli teise maailmasõja ajal. Genotsiid toimus natside juhitud tagakiusamise ja hävitamisena, mille ohvriks langes ka teisi rühmi, nt romad.

Holokausti õpetamisel ja õppimisel keskendutakse juudi rahva diskrimineerimisele, tagakiusamisele, hävitamisele ja genotsiidile natsionaalsotsialistliku režiimi ja selle kaasosaliste poolt ning peetakse holokausti mõistmisel oluliseks mõista ka natside kuritegusid mittejuudi ohvrite suhtes. Et natside agressioon ja tagakiusamine hõlmas Euroopat ja Põhja-Aafrikat, võib holokausti õpetades käsitleda ka Põhja-Aafrika juutide kohtlemist.

Üldjoontes on soovitusel rakendatavad ka romade genotsiidi õpetamisel ja õppimisel, kuigi see nõuab spetsiifilisi teadmisi selle vähemuse ajaloost, romadevastasuse lähtekohtadest ning samuti natside tagakiusamis- ja hävitamispoliitikast (mille juured on rassiideoloogias). On tähtis mõista, et romade suhtes valitsevad eelarvamused ja vastumeelsus on Euroopa ajaloos sügavalt juurdunud. Romade genotsiid jäeti pärast sõda tähelepanuta ja seda eitati kuni ametliku omaksvõtuni aastal 1982. IHRA romade genotsiidi komitee eesmärk on tõsta teadlikkust romade genotsiidi suhtes natsionaalsotsialistliku režiimi ajal ning suurendada IHRA pühendumust romade genotsiidi teadvustamisel, õpetamisel, uurimisel ja mälestamisel ([vt lisamaterjalid](#)).

ÕPETAMINE

Holokausti õpetamine ja õppimine peaks:

- **avardama teadmisi** selle enneolematu hävitustöö kohta;
- **hoidma alal mälestust** inimestest ja inimeste rühmadest, keda taga kiusati ja hävitati;
- **julgustama** haridustöötajaid ja õppijaid **mõtleva ja arutleva** holokausti tõstatavate moraalsete, poliitiliste ja eetiliste küsimuste ning nende aktuaalsuse üle tänapäeval.

ÜLESEHITUS

Soovitused on liigendatud järgmisteks peatükkideks:

1. **Taust ja põhjendus:** [Miks käsitleda holokausti?](#)
2. **Sisu:** [Mida õpetada holokausti kohta?](#)
3. **Pedagoogika:** [Kuidas käsitleda holokausti?](#)
1. **Lisamaterjalid:** [Lisainfo teistelt organisatsioonidelt](#) (materjalid holokausti käsitlemiseks) ning [põhimõistete loend](#).

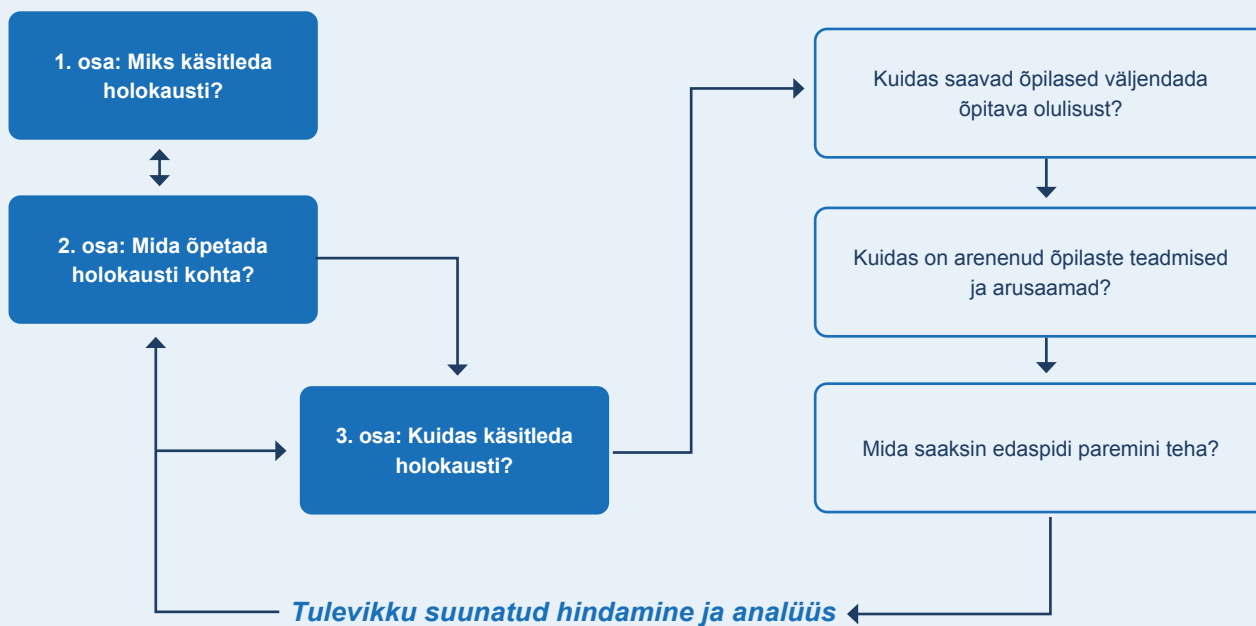
KUIDAS SOOVITUSI KASUTADA?

Soovitused toetavad hariduspoliitika kujundajaid, koolijuhte, õpetajaid ja teisi haridustöötajaid nii formaalhariduses kui informaauses õppes. Professionaalid täidavad oma õppekeskkonnas erinevaid rolle, kuid kõigil tasub kriitiliselt mõelda, miks, mida ja kuidas holokausti kohta õpetada.

Õpetajatel soovitatakse enne tundide kavandamist lugeda 1. ja 2. peatükki ning pedagoogilisi meetodeid valides 3. peatükki. Õpetajad saavad tundide läbiviimisel 3. peatükist tuge oma töö analüüsimiseks ja hindamiseks. Soovitustest on kasu nii holokausti teema käsitlemises kogunud õpetajatel kui ka alles alustavatel õpetajatel. Järgnev diagramm näitlikustab protsessi.

Kuidas soovitusi kasutada?

Kavandamine → Õpetamine → Hindamine/Refleksioon

Joonis 1. Kuidas soovitusi kasutada

1

MIKS KÄSITLEDÄ

HOLOKAUSTI?

Oluline on läbi mõelda, kuidas holokausti käsitlemist mõtestada ja kuidas muuta see õpilaste rahvuslikku konteksti arvestades nende jaoks oluliseks. Peatükk aitab poliitikakujundajatel, koolijuhtidel, õpetajatel ja teistel haridustöötajatel põhjendada holokausti teema õpetamist ja õppimist, sõnastades eesmärged, millega holokausti käsitlemist saab siduda. See on väga tähtis IHRA liikmesriikide jaoks, kes on võtnud kohustuse edendada oma riigis holokausti õpetamist ja õppimist.

Holokausti õpetamine ja õppimine pakub väärt võimaluse arendada kriitilist mõtlemist ja ühiskondlikku teadlikkust ning toetada isiksuse arengut. Holokaust oli pöördeline sündmus maailma ajaloos, mis ületas geograafilisi piire, mõjutas ühiskonna kõiki kihte ning leidis aset teise maailmasõja kontekstis. Aastakümneid hiljem tegelevad ühiskonnad tänapäeva väljakutsete keskel endiselt nii holokausti mälestuse kui ka ajaloolise pärandiga, milleks on püsiv antisemitism ja võõraviha, maailmas toimuvad genotsiidid, jätkuv põgenikekriis ning paljusid demokraatlikke norme ja väärtusi ähvardavad ohud. Teema on eriti oluline seoses autoritaarsete valitsuste ja populistlike või äärmuslike liikumiste tõusuga (liberaalsetes) demokraatias.

Haridustöötajad formaalhariduses (koolides) ja informaalses õppes (nt muuseumides jm kultuuriasutustes) saavad kaasata õpilasi vastutustundlike faktipõhiste ajalookäsitluste kaudu, mis toetuvad ka teiste ainevaldkondade infole. Kuigi holokaust on ajaloos unikaalne, on sellegi poolest tegu inimliku olukorraga, mis tõstatab tõsiseid küsimusi individuaalsest ja kollektiivsest vastutusest, kodanikuaktiivsuse tähendusest ning ühiskondlikest süsteemidest ja normidest, mis võivad muutuda ohtlikuks mõnede rühmade ja ühiskonna kui terviku jaoks.

PÕHIARGUMENDID HOLOKAUSTI TEEMA KÄSITLEMISEKS

- Holokaust oli **enneolematu katse mõrvata kõik Euroopa juudid** ning seeläbi hävitada nende kultuur; see kõigutas põhjalikult tsivilisatsiooni aluseid.
- Holokausti uurimine **rõhutab, et genotsiid ei ole spontaanne või vältimatu juhtum, vaid pigem protsess, millele saab vastu seista ja mida saab takistada**. Holokaust näitas, kuidas üks riik saab kasutada oma ametkondlikku süsteemi, protsesse ja tehnilist pädevust, rakendades mitmed ühiskonna osad aja jooksul ellu viima poliitikat, mis ulatus tõrjumisest ja diskrimineerimisest genotsiidini.
- Holokausti ajaloo uurimine **näitlikustab ajalooliste, ühiskondlike, usuliste, poliitiliste ja majanduslike tegurite rolli demokraatlike väärtuste ja inimõiguste murenemisel ja lagunemisel**. Teema käsitlemine võib aidata õppijatel mõista genotsiidini viivaid mehhanisme ja protsesse, mis omakorda suunab mõtlema õigusriigi ja demokraatlike institutsioonide tähtsuse üle. See võib aidata õppijatel märgata olukordi, mis võivad demokraatlike struktuure ähvardada või kahjustada, ning panna neid mõtlema oma rollist ja vastutusest demokraatlike põhimõtete tagamisel, et vältida inimõiguste rikkumisi, mis võivad võimendada massikuritegudeks.
- Holokausti õpetamine ja õppimine **on võimalus lahti mõtestada ja analüüsida otsuseid ja tegusid, mida inimesed tekkiva kriisi aegadel teevad (või ei tee)**. See peaks olema meeldetuletus, et otsustel on tagajärjed vaatamata sellele, kui keerukas olukorras need otsused on vastu võetud. Holokaustiga olid seotud erinevad inimesed, institutsioonid, organisatsioonid ja valitsusasutused kohalikul, riikide, piirkondade ja globaalsel tasandil. Holokausti ajal eri tasanditel tehtud või tegemata jäetud tegude analüüsimine ja mõtestamine tõstatab keerukaid küsimusi selle kohta, kuidas inimesed ja rühmad holokausti sündmustele reageerisid. Vaatamata sellele, kas kõne all on riikide poliitilised kaalutlused või inimeste igapäevased mured (mh hirm, kaaslaste surve, ahnus või ükskõiksus), on selge, et tavapärasena tundunud dünaamika viis erakorraliste tagajärgedeni.

- Holokausti õpetamine ja õppimine **võib aidata õppijatel selle sündmuse kajastamist ja kujutamist kriitilisemalt tõlgendada ja hinnata ning seeläbi vähendada manipuleerimise ohtu.** Paljudes riikides on holokaustist saanud teema või motiiv, mille kasutus on sageli meedia vahendusel levinud nii popkultuuris kui poliitilises diskursuses. Holokausti õpetamine ja õppimine aitab õppijatel ära tunda väärtõlgendused ja ebatäpsused, kui holokausti kasutatakse retoorilise võttena sotsiaalsete, poliitiliste või moraaliteemade käsitlemisel.
- **Antisemitismi käsitlemine seoses natsiideoloogiaga illustreerib eelarvamuste, stereotüpiseerimise, võõraviha ja rassismi väljendumist ja konteksti asetamist.** Antisemitism on holokausti järellainetuses säilinud ja on märke, et see on tõusuteel. Holokausti õpetamine ja õppimine annab võimaluse uurida antisemitismi ajalugu ja arengut – tegu on olulise nähtusega, mis tegi holokausti võimalikuks. Antisemitismi ja viha õhutamise tööriistade, nt vihakõne, propaganda, meediamanipulatsioonide ja ühe grupi vastu suunatud vägivalda käsitlemine aitab õppijatel mõista kogukondade lõhestamiseks kasutatavaid mehhanisme.
- Holokausti õpetamine ja õppimine **toetab õppijaid ka holokausti ohvrite mälestamisel, mis paljude riikide kultuuris on saanud tavapäraseks.** Õppijaid kutsutakse sageli õppekava raames osalema rahvusvahelistel või kohalikel mälestuspäevadel ja -üritustel. Mälestamine ei asenda õppimist, aga holokausti õppimine on vajalik, et õppijad omandaksid vajalikud teadmised ja arusaamad tänapäeval toimuvate mälestusürituste mõtestamiseks ja selle kultuurilise tava jätkamiseks tulevikus. Ühtlasi aitab mälestamine osalejatel tegeleda emotsioonidega, mis on osa tundliku või traumaatilise ajaloo käsitlemisest ja loob võimaluse filosoofiliseks, usundilooliseks või poliitiliseks analüüsiks, mille jaoks akadeemilises õppekavas võib olla keeruline ruumi leida.

2

MIDA ÕPETADA

HOLOKAUSTI KOHTA?

Holokausti õpetamine ja õppimine sõltub riigi ja kohalikust kontekstist. Sellest lähtudes saab otsustada, mis küsimusi käsitleda põhjalikumalt ja millele suunata täpsemat tähelepanu.

Holokaustile pühendatud aeg peab olema piisav selleks, et õppijad saaksid mõtestatult ja pealiskaudsusest hoidudes vastata järgmistele küsimustele:

- Millised olid selle genotsiidi ajaloolised tingimused ja olulisemad etapid?
- Miks ja kuidas inimesed neid kuritegusid toime panid või neis kaasosalisteks said?
- Kuidas juudid reageerisid tagakiusamisele ja massimõrvadele?
- Miks ja kuidas mõned inimesed neile kuritegudele vastu hakkasid?

Selles peatükis esitatud teemad ja küsimused ei ole ammendavad, vaid pigem annavad peamised õpieesmärgid ja -sisu. Pidage meeles, et holokausti probleemid muutuvad ajas; küsimused, mis ei tundu praegu olulised, võivad muutuda väga tähtsaks tulevikus. Julgustame haridustöötajaid neid piiranguid silmas pidades looma õppijatele võimalusi uurida järgnevaid teemasid ja küsimusi.

Mida õpetada: peamised pidepunktid ajaloost

Holokaust oli riiklikult rahastatud süsteemne juutide tagakiusamine ja hävitamine Natsi-Saksamaa ja tema kaasosaliste poolt aastatel 1933–1945. Kogu kontinenti hõlmav genotsiid ei hävitanud mitte ainult üksikisikuid ja perekondi, vaid sajandite jooksul välja kujunenud kogukondi ja kultuure.

Millised olid genotsiidi olulisemad etapid, pöördepunktid ja otsused?

Kuidas ja miks inimesed neid kuritegusid toime panid/neis osalesid/kaasosaliseks said?

Kuidas juudid tagakiusamisele ja massimõrvale reageerisid?

<i>Eeldused</i>	<i>Natside esiletõus</i>	<i>Teine maailmasõda</i>	<i>Pärast sõda: vahetu järelmõju</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Euroopa juudivastasus – Antisemitismi ja rassismi areng – Esimese maailmasõja mõju	<ul style="list-style-type: none"> – Juudid natsiideoloogias ja propagandas – Saksa ühiskonna reaktsioon natsidele enne ja pärast võimuhaaramist – Maailma reaktsioon natside võimule ja poliitikale	<ul style="list-style-type: none"> – Sõja mõju juutide tagakiusamisele – Vastuhakk ja päästmine – Tapmiskomandode (<i>Einsatzgruppen</i>) hävitustöö – Euroopa juutluse hävitamise otsuse ajastamine – Koonduslaagrite roll „lõpplahenduses“ (<i>Endlösung</i>) – Teise maailmasõja lõpu mõju	<ul style="list-style-type: none"> – Ellujäänute olukord pärast vabastamist – Üleminekuõigus

Joonis 2. Mida õpetada: peamised pidepunktid ajaloost

2.1 HOLOKAUSTI ULATUS

Õppijad peaksid teadma ja mõistma, et holokaust oli kogu kontinenti hõlmav genotsiid, millega ei hävitatud mitte ainult üksikuid inimesi ja peresid, vaid terveid kogukondi ja kultuure, mis olid Euroopas sajandite jooksul kujunenud.

2.2 MIKS JA KUIDAS SEE JUHTUS

Õppijatele tuleks anda võimalus uurida, miks ja kuidas holokaust toimus, mh:

- mis olid selle genotsiidi olulisimad etapid, pöördepunktid ja otsused?
- miks ja kuidas inimesed neid kuritegusid toime panid või neis kaasosalisteks said?
- kuidas juudid tagakiusamisele ja massimõrvadele reageerisid?

2.3 KONTEKST JA ARENG

Et mõista, kuidas holokaust võimalikuks sai, tuleb teemat käsitleda mitmest perspektiivist ja eri protsessidest lähtudes. Läbivalt on oluline luua seoseid riikide ja kohaliku kontekstiga ning seda konteksti uurida.

2.3.1 Holokausti eeldused

- Mis oli judaismivastatus Euroopas ja kuidas see oli seotud kristliku õpetusega?
- Kuidas 19. sajandil arenesid antisemitism ja rassiteooria ning kuidas need olid seotud natsionalistlike ideoloogiatega?
- Milline oli esimese maailmasõja ja poliitiliste arengute mõju juudi/mittejuudi suhetele Euroopas sõdadevahelisel perioodil?

2.3.2 Natside esiletõus, nende maailmavaade, rassiideoloogia ja poliitiline tegevus

- Kuidas ja miks natsid suunasid oma propaganda ja poliitika juutide vastu?
- Kuidas natsionaalsotsialistliku diktatuuri kehtestamine, eelkõige põhiõiguste ja õigusriigi ideede väärastumine sillutasid teed holokaustile ja kuidas saksa ühiskond sellele protsessile reageeris?
- Kuidas natsid võtsid enne sõda sihikule just juutide õigused ja vara?
- Kuidas maailm reageeris natside valitsemisele ja poliitikale?

2.3.3 Holokausti käik ja areng teise maailmasõja kontekstis

- Kuidas natsid karmistasid juutide tagakiusamist pärast seda, kui Natsi-Saksamaa oli alustanud teist maailmasõda, ja kuidas sõja käik seda mõjutas?
- Kuidas ja miks natsid korraldasid juutide varade sundvõõrandamise ja kuidas see mõjutas juutide ellujäämisvõimalusi?
- Millised olid eri tüüpi getod ning kuidas neid kasutati kogukondade eraldamiseks, koondamiseks ja tagakiusamiseks?
- Kuidas suutsid liikuvad tapmiskomandod (*Einsatzgruppen*) mõrvata sadu tuhandeid juute poole aasta jooksul pärast Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule?
- Mis etapis natsid otsustasid, et taotlevad kõigi Euroopa juutide hävitamist?
- [Kuidas puuetega inimeste massiline hävitamine sillutas teed juutide süstemaatilisele tapmisele?](#)
- Kuidas natsid kasutasid surmalaagreid ja teisi koonduslaagreid, et saavutada soovitud „Euroopa juudiküsimuse lõplik lahendus“?
- Milline oli Natsi-Saksamaa liitlasriikide ja okupeeritud riikide koostöö või vastuseisu mõju tagakiusamisele?
- Mis rolli mängis Natsi-Saksamaa ja tema liitlaste lüüasaamine holokausti lõpetamises?

2.3.4 Sõjajärgne aeg: vahetu järelmõju

- Mis probleemidega seisis holokaustis ellujäänud silmitsi pärast vabastamist? Kuidas erines ellujäänud juutide ning tagakiusamise ja sõjategevuse mittejuutidest ohvrite olukord pärast vabastamist?
- Mis üleminekuõiguse elemendid loodi pärast natsirežiimi ja sõja lõppu Euroopas? Mille poolest need olid edukad? Mida ei õnnestunud saavutada?

2.4 KONTSEPTSIOONI MÕISTMINE

Õppijad peaksid oskama eristada erinevaid natside ja nende kaasosaliste toime pandud massikuritegusid, millest igaühel on oma põhjused ja tagajärjed.

Arutleda võib järgmiste küsimuste üle:

- Millised rühmad langesid natside tagakiusamise ja massihävituse ohvriks? Mis põhjusel ja mis tagajärgedega?
- Kuidas on juutide genotsiid seotud natside ja nende kaasosaliste toime pandud teiste metsikustega, nt romade genotsiidiga?

2.4.1 Vastutus

Et õppijad hakkaksid mõistma, kuidas holokaust sai võimalikuks, ja mõtlema, mis küsimusi see tõstatab tänapäeva ühiskondade jaoks, peavad nad aru saama, et vastutus nende kuritegude eest ei lasu ainult Hitleril ja natsidel. Arutleda võiks järgmiste küsimuste üle:

- Kes vastutas ja kes oli kaassüüdlane ning millised olid nende motiivid? Kuidas erineb vastutus ja kaassüü?
- Tapmistes osalesid valdavalt mehed, aga milliseid toetavaid rolle täitsid naised ja millist vastutust naised nende kuritegude eest kannavad?
- Mis rolli mängis kohalik mittejuudi ja juudi rahvastik (nii päästjate kui ka kaasosalistena)?
- Millised olid okupeeritud riikide rahvastiku enamuse hoiakud juutide tagakiusamise ja hävitamise suhtes?

- Kes võtsid riski aidata ja päästa juute? Mis oli nende motivatsioon? Mis takistas või pani teisi kõhklema, et nad ei käitunud samuti?
- Mida juutide tagakiusamisest ja hävitamisest teati ning millal sellest teada saadi?
- Kuidas maailmas reageeriti, kui saadi teada juutide tagakiusamisest ja hävitamisest?
- Mida teati romade genotsiidist ja miks sellele ei pööratud natside mõjupiirkonnast väljaspool tähelepanu?
- Mida tegid liitlasriigid, neutraalsed riigid, kirikud ja teised natside kuritegude ohvrite päästmiseks ning kas nad oleksid võinud teha rohkem?

2.4.2 Ohvrite tegevusvõimekus

On tähtis, et holokausti ei käsitletaks üksnes toimepanijate allikate, tegevuse või lugude perspektiivist. Juudid ja teised ohvrid peavad ilmuma ajaloo areenile oma konteksti ja ajaloo indiviidide ja kogukondadena, mitte passiivsete objektidena, keda massiliselt mõrvati. Haridustöötajate ülesanne on aidata õppijatel mõista, et ohvritel oli tegevusvõimekus ja nad reageerisid nende kallal toime pandavatele kuritegudele nii palju kui suutsid, vastavalt oma varasemale arusaamisele maailmast ja oma kohast selles ning neile tol ajal kättesaadavale infole. Arutleda võiks järgmiste küsimuste üle:

Sõjajaelne elu

- Kuidas juudid oma koduriikides elasid ning kuidas natside, nende liitlaste ja kaasosaliste algatatud tagakiusamine nende elu mõjutas?

Reaktsioonid ja vastuhakk

- Kuidas natsid isoleerisid juute ülejäänud ühiskonnast? Kuidas juudid isolatsioonile reageerisid?
- Mis iseloomustas juutide juhte, haridust, kogukonda, usutegevust ja kultuuri holokausti ajal?
- Mil määral ja kuidas juudid said vastu hakata? Mil määral nad vastu hakkasid? Mis piiras nende otsuseid ja tegevust või mis võimalusi neil oli otsustamiseks ja tegutsemiseks?
- Kuidas erines natside tagakiusamine meeste, naiste ja laste puhul ning kuidas nad sellele reageerisid?

2.4.3 Holokausti olulisus tänapäeval

Õppijatele tuleks anda võimalus arutleda, milline on holokausti ajaloolise kogemuse tähendus tänapäeval. Arutleda võiks järgmiste küsimuste üle:

- Kuidas aitab natsiideoloogia ohvrite tagakiusamise uurimine mõista inimõiguste rikkumiste mõju tänapäeva ühiskondades? Eelkõige mida see räägib meile seostest stereotüüpide, eelarvamuste, süüdlaste otsimise, diskrimineerimise ja tagakiusamise ning genotsiidi vahel?
- Kuidas võivad teadmised holokausti eelsetest, aegsetest ja järgsetest juudi põgenikest olla olulised tänapäeva põgenikekriiside mõistmisel?
- Mida võib holokausti käsitlemine rääkida meile genotsiidi, selle eest hoiatavate märkide ja sekkumisvõimaluste kohta, mis võiksid aidata ennetada tänapäeva genotsiide?
- Kas on kontekste, kus holokausti kujundite ja viidete kasutamine ei ole mõttekas või on tõeliselt probleemne? Kas on holokausti kujutamise viise, mis on eriti probleemsed?

3

KUIDAS KÄSITLEDA

HOLOKAUSTI?

Ühegi aine puhul ei ole üht „õiget“ õpetamisviisi või ideaalset metoodikat, mis sobiks kõikidele õpetajatele ja õpilastele. Esitatud soovitused põhinevad praktilistel kogemustel ja loodetavasti on õpetajatel ja teistel haridustöötajatel neist kasu oma töömeetodite väljatöötamisel, võttes arvesse oma õppijate vajadusi.

3.1 LÄBIVAD PÕHIMÕTTED

3.1.1 Holokausti saab edukalt käsitleda; teemat ei ole põhjust karta

Holokausti käsitlemine võib tekitada õpetajates kõhklusi, kuna teema on tundlik ja keeruline. Mõned õpetajad mõtlevad, kuidas anda õpilastele edasi tragöödia ulatust, holokaustis kannatanud inimeste tohutut arvu ja ebainimlikkust, milleni inimkond võib langeda. Mõned murravad pead, kuidas käsitleda teemat õpilasi traumeerimata ja samas tulla toime erinevate reaktsioonidega. Eelkõige soovivad õpetajad olla valmis erinevateks reaktsioonideks, mida teema intensiivsus võib esile kutsuda.

Kui meetodid ja õppesisu on kohandatud vanuseastmele sobivaks, võib holokausti teemat tutvustada eri vanuses õppijatele. Noorematele võivad sobida konkreetsete inimeste lood, mis käsitlevad ohvreid, põgenemisi ja päästmisi. Vanematele õppijatele võib anda komplekssemat ja nõudlikumat materjali ning rohkem kasutada sobivaid algallikaid. Allikate ja õppevara valikul tuleks lähtuda käesolevatest soovitustest ning arvestada õppijate emotsionaalseid vajadusi ja eriomaseid tingimusi.

Kokkuvõttes ei tasu holokausti teemat karta. See võib tunduda heidutav, aga kogemus on näidanud, et holokausti saab õppes käsitleda edukalt ja positiivsete tulemustega. Tutvuge mitmekesiste materjalidega, mis kirjeldavad meetodeid, parimaid tavasid ja konkreetseid õpetamisstrateegiaid, mida saab tundide kavandamiseks, ülesehitamiseks ja läbiviimiseks kasutada, ning võtke need kasutusele.

3.1.2 Olge keelekasutuses täpne ja määratlege holokausti mõiste

- Keelekasutuse täpsus mõistete ja tegevuste kirjeldamisel aitab õppijatel vältida üldistusi, mis ähmastavad erinevusi ja raskendavad mõistmist. Näiteks mõistet „laager“ kasutatakse väga erinevate kohtade kirjeldamiseks. Kuigi inimesed surid ja neid mõrvati paljudes natside ja nende kaasosaliste rajatud laagrites, ei olnud kõik laagrid teadlikult ehitatud surmalaagriteks. Erinevad laagrid toimusid eri aegadel erinevalt ning nende hulgas oli näiteks koonduslaagreid, orjatöölaagreid ja üleminekulaagreid, kui nimetada vaid mõnda. Täpsed määratlused lisavad konkreetsetust ja aitavad vältida väärnimõistmisi.

- Termini „holokaust“ selge määratlemine aitab algusest peale segadusi vältida. IHRA kasutab terminit „holokaust“ Natsi-Saksamaa ja tema kaasosaliste poolt aastatel 1933–1945 riiklikult rahastatud süsteemse juutide tagakiusamise ja hävitamise kirjeldamiseks. Tagakiusamise ja mõrvade kõrgpunkt oli teise maailmasõja ajal. Mõned organisatsioonid – isegi riigiasutused – kasutavad holokausti terminit väga laias tähenduses, hõlmates kõiki natside tagakiusamise ohvreid. Enamik sellele perioodile keskendunud ajaloolasi kasutab täpsemat määratlust, millega tunnistatakse, et juudid langesid süsteemse tagakiusamise ohvriks ja neid hävitati viisil, mis muudab nende saatuse teistest erinevaks. Võimalik erand on romad (rühm, kelle puhul samuti taotleti kõigi hävitamist väikelastest vanuriteni). Teadvustage viise, kuidas terminit võidakse allikmaterjalides tõlgendada ja kasutada. Kasutage termineid järjepidevalt ja täpselt.
- Selgitage, et paljude jaoks on holokausti termin probleemne. Kahest kreekakeelsest sõnast koosnev liitsõna „holokaust“ viitab põletusohvri toomisele. Sellest võib ekslikult eeldada, et juutide massimõrv oli mingit laadi märterlus, aga mitte genotsiidi tagajärg. Seetõttu eelistavad paljud kasutada heebreakeelset sõna *shoah*, mis tähendab katastroofi.
- Andke õppijatele võimalus terminikasutust kriitiliselt arutada. Selgitage, et näiteks sellised terminid nagu „lõpplahendus“ (*Endlösung*) või „juudiküsimus“ olid eufemismid, mille võtsid tol ajalooajal oma maailmavaate väljendamiseks kasutusele holokausti toimepanijad. Tegu ei ole neutraalse keelekasutusega, mille abil minevikusündmusi erapooletult kirjeldada. Näiteks ka „geto“ mõistet tuleks selgitada, et eristada selle natside kasutatud tähendust varasemast ja hilisemast tähendusest.
- Soovitame haridustöötajatel järele mõelda, kuidas ühiskonnas ja kultuuris holokaustist räägitakse, kuna üldiselt omaksvõetud tähendused võivad mõjutada õppijate arusaamu. Popkultuur ja -diskursus võivad põlistada müüte ja väärarusaamu ajaloo kohta. Järjepidev, täpne ja korrektne keelekasutus aitab eelarvamuslikku mõistekasutust lahti mõtestada.

3.1.3 Käsitlege teemat laialt ja asetage ajalugu konteksti

Holokaust oli rida omavahel seotud sündmusi, mis aja jooksul mitmes riigis sõjalukorras aset leidsid. Seega on need sündmused jätkuvalt osa paljude Euroopa riikide ajaloost ja ajaloolistest protsessidest. Õppijad peaksid mõistma, et holokaust toimus eri riikides erinevalt. Lisaks oli Euroopa ja maailma ajaloos erinevaid lühiajalisi, keskmise ja pika perspektiivi tegureid, mis muutsid genotsiidi võimalikuks. Looge võimalusi neid tegureid lahti mõtestada, analüüsides laiemat konteksti, milles holokaust aset leidis.

Teadlased on teemat põhjalikult uurinud. Püüdke töökava ja üksikuid tunde kavandades kasutada viimase aja autoriteetseid teadusuuringuid, mis käsitlevad genotsiidi ja selle toimumise eri aspekte.

3.2 ÕPITEGEVUSED JA TERVIKLÄHENEMINE

3.2.1 Looge positiivne õpikeskkond, kasutage aktiivset ja õppijakesket lähenemist

Püüdke luua avatud ja turvaline õpikeskkond, kus õppijatel on aega ja ruumi mõtiskleda, kus nad julgevad esitada küsimusi, rääkida oma mõtetest ja hirmudest ning jagada ideid, arvamusi ja muresid.

Holokaust seab kahtluse alla paljud arusaamad, mis noortel võivad ühiskonna, progressi, tsivilisatsiooni ja inimkäitumise kohta olla. Õppijatel võib tekkida kaitsereaktsioon, negatiivsed tunded või vastumeelsus süüvida natsismiperioodi või holokausti ajalukku. Lisaks võivad nende reaktsioone mõjutada alternatiivsed seisukohad ja hoiakud. Positiivne ja usalduslik õpikeskkond on tähtis, et selliseid küsimusi saaks avatult käsitleda ja arutada.

Õppijad kujundavad arusaamise maailmast valdavalt ise avastades ja teistega suheldes, mitte pelgalt teadmiste ülekande teel õpetajalt õppijale. Võtke omaks õppijakeskne lähenemine, mille puhul õpetaja roll on teadmiste edastamise asemel toetada avastusprotsessi ja julgustada õppijaid võtma õppides aktiivset rolli.

3.2.2 Olge vastuvõtlik õppijate tausta, emotsioonide ja murede suhtes

Õppijate rühmad on harva usuliselt, kultuuriliselt või rahvuslikult koosseisult homogeensed. Õppijad toovad kaasa oma tausta, ettekujutused, emotsioonid ja mured. Lisaks mõjutavad õppijate suhtumist teemasse avalikud debatilised ja aktuaalsed poliitilised küsimused. Iga klassi eripära ja käimasolevad avalikud debatilised pakuvad õppijatele võimalusi mõtestada holokausti käsitlemist ja muuta teema haaravaks.

Olge vastuvõtlik õppijate tunnete ja arvamuste suhtes, eriti nende jaoks probleemsete teemade puhul. Looge võimalusi avatud aruteluks. Olge valmis tutvuma teiste lugudega genotsiidist, rassismist, orjastamisest, tagakiusamisest või kolonialismist tänapäeva maailmas. Tehke hoolikalt vahet eri juhtumite põhjuste ja iseloomu vahel. Arutage „võrdlemise“ ja „võrdsustamise“ erinevust.

Mõnedele õppijatele, kes tunnevad, et käsitlemata on jäänud nende kogukonna ajaloolised või tänapäeva kannatused ja tagakiusamine, millega nad samastuvad, võib olla vastumeelne õppida teiste tagakiusamise ja hävitamise kohta. Hoolitsege selle eest, et õppijatel on teistes õpiolukordades võimalus neid teemasid käsitleda, ja vältige arutelu muutumist kannatuste võrdlemiseks (vt 3.5.2).

3.2.3 Kaaluge kirjalike ja visuaalsete materjalide kasutamise eesmärke ja põhjendatust, eriti kui need on šokeeriva iseloomuga.

Kujutised ja tekstid peavad olema hoolikalt valitud ja neil peab olema selge hariduslik eesmärk. Lugupidav suhtumine nii holokausti ohvritesse kui ka õppijatesse nõuab sobiva materjali valikul tundlikku lähenemist ja hoolikat läbimõtlemit. Jõuliste kujutiste kasutamine selleks, et šokeerida ja õudust tekitada, alavääristab ohvraid ja võib tugevdada stereotüüpi juutidest kui ohvritest. Kujutised võivad haavata õppijate tundeid ka inimlike traumade või häbitunde tõttu. Holokausti saab tõhusalt õpetada šokeerivaid fotosid või filmilõike kasutamata.

Sarnaselt terminikasutusega (vt 3.1.2) teadvustage valitud materjali allikat. Holokausti toimepanijad tegid palju fotosid ja filme ning neist jäi dokumente, millest võib õppes kasu olla, kui selgelt esile tuua nende kontekst. Õpetajad peaksid olema järjepidevalt allikakriitilised ja küsima endalt, mis õpitulemusi konkreetsed materjalid aitavad saavutada.

3.2.4 Isikustage ajalugu, tõlgendades statistikat inimeste lugude kaudu

Andke õppijatele võimalus näha natside poolt tagakiusatud inimesi individidena. Leidke viise, kuidas muuta holokausti ulatus ja sellega seotud arvandmed õppijate jaoks hoomatavaks. Paljudel inimestel on keeruline suhtestuda holokausti tragöödiasse, kui seda esitatakse üksnes statistiliste andmete kaudu. Korduvad viited „kuuele miljonile“ toovad kaasa ohu, et kogukonnad ja individid sulanduvad nägudeta massiks ning püüe arvude tohutut suurust ette kujutada võib ohvraid veel enam depersonaliseerida ja dehumaniseerida.

Kasutage hoopis võimalikult palju juhtumikirjeldusi, ellujäänute mälestusi ning toleaegeid kirju ja päevikuid, et näidata inimlikku kogemust. Õppijad peaksid oskama tuua näiteid selle kohta, kuidas iga „statistilise näitaja“ taga oli päris inimene, kes elas enne holokausti ning kellel olid pere, sõbrad ja kogukond. Rõhutage alati ohvrite väarikust ja inimlikkust.

3.2.5 Stereotüüpide taastootmise asemel looge võimalus uurida keerukaid rolle, mida inimesed täitsid

Keskendudes inimeste lugudele, moraalsete dilemmadele, millega nad silmitsi seisisid, ja valikutele, mida nad tegid, saab holokausti ajaloo teha õppijate jaoks vahetumaks ja huvitamaks ning seostada seda enam nende praeguse eluga.

Kasutage ajalooallikaid, mis võimaldavad õppijatel lahti mõtestada inimeste tegevust mõjutavaid keerukaid tegureid. Näidake, kuidas holokaustiga seotud inimesed tegid valikuid, mis aitasid toimunud sündmustele kaasa, ning arutage, kuidas inimeste tegevust mõjutasid väga erinevad tegurid nagu ühiskonna struktuur, majandus, ideoloogia ning isiklikud veendumused ja motivaatorid. Holokausti uuringute käigus on ajalooliste figuuride eri tüüpide rühmitamiseks ja analüüsimiseks aja jooksul välja kujunenud terminid „kurjategija“, „kõrvalseisja“, „ohver“ ja „päästja“. Hoolitsege selle eest, et õppijad mõistaksid, et need kategooriad on mineviku kirjeldamiseks tagantjärele välja mõeldud, mitte ei tulene otse minevikust. Inimkäitumine on tavaliselt mitmekesine ja selgete piirideta: inimene, keda võib ühes kontekstis kirjeldada „kõrvalseisjana“, võib teises olukorras olla „kurjategija“ ja kolmandas „ohver“.

Ärge taastootke stereotüüpe, mille kohaselt kõik päästjad olid kangelaslikud, head ja lahked, kõik kõrvalseisjad apaatsed ja kurjategijad sadistlikud. Eelkõige rõhutage, et „ohvrid“ ei olnud jõuetud, vaid pigem reageerisid rasketes ja stressirohketes olukordades nii, nagu nende vanus, taust ja kontekst tingis. Eriti hoolikalt tuleks vältida ja kahtluse alla seada üldistusi, mis puudutavad „rahvuslikku iseloomu“.

3.2.6 Ärge püüdke selgitada holokausti toimepanijate motiive sellega, et nad olid „ebainimlikud koletised“

Holokausti toimepanijate motiive on vaja süvitsi uurida. Õppijad võivad eri tegurite suhtelise kaalu analüüsimiseks kasutada algallikaid, juhtumikirjeldusi ja elulugusid. Holokausti toimepanijate või kaasosaliste otsustes mängisid rolli sellised tegurid nagu ühiskondlik süsteem, majandus, ideoloogia, eelarvamused, propaganda, võõraviha, dehumaniseerimine, kaaslaste surve, kriminaalne psühhopaatoloogia ja motivaatorid nagu hirm, võimuiha ja ahnus. Eesmärk on mitte normaliseerida neid motiive, vaid mõista, kuidas inimesed jõudsid tegudeni, mida nad tegid. Mõistmine ei tähenda andeks andmist.

Holokaust oli inimajaloo sündmus, mille olid inimestest tulenevad põhjused. Kuigi selle toimepanijad käitusid ebainimlikult, ei olnud enamik neist sadistlikud psühhopaadid; nende kirjeldamine „kurjuse“ kehastusena ei seleta holokausti. Õpetajad peaksid püüdma ise esitada ja aitama ka õpilastel püstitada hoopis keerukamaid küsimusi. Näiteks kuidas on inimlikult võimalik, et tavalised inimesed, kes panid teiste inimeste, sealhulgas naiste ja laste suhtes toime metsikusi ja mõrvasid neid, olid samal ajal armastavad isad ja abikaasad, pühendunud naised ja emad?

3.2.7 Olge simulaatioone ja rollimänge kasutades ettevaatlik

Olge ettevaatlik simulatsioonide, loovkirjutamis- või rollimänguülesannetega, milles õppijad kujutlevad end holokaustis osalenute olukorda. Soov „samastuda“ võib viia väärseosteni või trivialiseerimiseni, kui õppijad püüavad leida võrdlusi omaenda eluga. Mõned noored võivad holokausti sündmustega liialt samastuda ja innustuda natside võimust ja isegi „glamuurist“.

Mõned võivad tunda morbiidset külgetõmmet ohvrite kannatuste suhtes. Traumaatiliste elukogemustega või holokaustiga kokkupuutunud peredest pärit õppijad võivad ajaloo uurimise käigus tunda tugevat stressi.

Kaaluge pigem tegevusi, kus saab võtta „vaatleja“ rolli, mis väljendab täpsemalt meie asendit minevikusündmuste suhtes. Õppijatel võib näiteks paluda asuda mõne neutraalse riigi esindaja rolli ja reageerida sündmustele sellest rollist: ajakirjanik kirjutab ajalehte artikli juutide tagakiusamise kohta; murelik kodanik pöördub parlamendisaadiku poole või kampaania tegija püüab suunata avalikku arvamust. Sellised tegevused innustavad õppima ja pakuvad õppijatele ka võimalusi reageerida sündmustele, mis neile tänapäeva maailmas muret valmistavad. Õpetajad saavad toetada siirast empaatiat isikulugude, juhtumikirjelduste ja ellujäänute mälestuste abil.

Pakkuge õppijatele kindlasti pärast iga rollimängu, simulatsiooni või kujutlusülesannet võimalus rollist välja tulla. Oluline on mõista, kuidas õppijad sellisele materjalile reageerivad ja seda töötlevad.

3.2.8 Julgustage uurima kohalikku, piirkonna, riigi ja maailma ajalugu ja mälu

Riikides, kus holokausti sündmused aset leidsid, saab neid käsitleda riigi toonase ajaloo kontekstis, jätmata samas tähelepanuta holokausti Euroopa mõõdet. Käsitus võib hõlmata ohvrite, päästjate, kurjategijate, kaasosaliste, vastuhakkajate ja kõrvalseisjate kogemusi. Õpetajad peaksid julgustama ja toetama kõnealust perioodi käsitlevate ühiste „rahvuslike“ narratiivide värsket pilguga ülevaatamist.

3.2.9 Interdistsiplinaarne lähenemine võib holokausti mõistmist rikastada

Holokausti sündmused paljastavad inimkäitumise äärmusi, mis ühendavad mitmeid inimkogemuse valdkondi. Seetõttu on teema hariduses oluline mitme aine seisukohast. Interdistsiplinaarne lähenemine võib rikastada õpilaste arusaamist holokaustist, lähtudes eri valdkondade pädevusest, lähenedes holokaustile mitmest vaatenurgast ning toetudes ideedele ja teadmistele, mis on saadud mitmest uurimisvaldkonnast.

Holokausti käsitlemine ajalootunnis äratab õpilastes võimsaid emotsioone, mida poeesia, kunst ja muusika võivad aidata loovalt ja loominguliselt väljendada. Holokaust tõstatab tähtsaid moraali-, usu- ja eetikaküsimusi, mida õppijad saavad arutada usundiõpetuse, kodanikuõpetuse või ühiskonnaõpetuse tundides. Nii riiklikud kui rahvusvahelised projektid ja programmid, mis toovad noori kokku õppima koos eakaaslastega teistest piirkondadest või riikidest võivad kaasa aidata holokausti kohaliku, piirkondliku või maailma ajaloo paremale mõistmisele.

See eeldab dialoogi ja koostööd eri ainevaldkondade ja võib-olla ka eri piirkondade õpetajate vahel, et kavandada jõukohased õpieesmärgid ja üksteist täiendavad tegevused vastavalt ajakavale, mis tagab teadmiste ja mõistmise loogilise arengu. E-õppekeskkonnad ja -suhtlusvahendid võivad toetada õppijate õpitegevusi eri valdkondades ja piirkondades.

3.3 KRIITILINE MÕTLEMINE JA ENESEANALÜÜS

3.3.1 Näidake, et holokaust ei olnud vältimatu

Asjaolu, et ajalooline sündmus toimus ja on dokumenteeritud, ei tähenda, et see pidi juhtuma. Holokaust toimus, kuna inimesed, rühmad ja riigid otsustasid tegutseda või jätta tegutsemata. Keskendudes neile otsustele, saab mõista ajalugu ja inimloomust ning aidata õppijatel teemast kriitiliselt mõelda.

3.3.2 Arutlege ajaloo keerdkäikude üle

Tuletage õppijatele meelde, et kompleksed sündmused nagu holokaust tõstatavad sageli rohkem küsimusi kui pakuvad lihtsaid vastuseid. Soov kasutada holokausti „õppetunnina“ toob kaasa ohu teha lihtsustatud otsuseid selle kohta, mis on õige ja mis vale – nt holokaust toimus, kuna inimesed ei teinud õigeid moraalseid valikuid – ning viib pealiskaudse ajalootõlgenduseni. Holokausti uurimine tõstab pigem küsimusi indiviidi valikust, „kurjuse probleemist“ ja võimalustest, kuidas inimesed sellega minevikus leppisid – või ei leppinud.

Andke õppijatele võimalus õppida ja uurida holokausti süvitsi, mh kasutades küsimusi, mis on visandatud peatüki „Mida õpetada?“ osas, kus käsitletakse ohvrite, päästjate, kurjategijate ja kõrvalseisjate dilemmasid.

Lisaks arutage õppijatega ajalooliste „vastuste“ muutuvat iseloomu, mille taga võivad olla näiteks uued või kaotsiläinud allikmaterjalid. Suunake õppijaid arusaamise suunas, et nende töö holokaustiga ei anna mitte lõplikku vastust, vaid pigem tingliku mõistmise.

Kuigi mälestamist ja haridust tuleks eristada, võivad mälestamistavad pakkuda väärt võimaluse tegeleda pärast nõudlikku õppetööd õppijate emotsionaalsete vajadustega.

3.3.3 Aidake õppijatel kujundada ajalootunnetust, käsitledes holokausti tõlgendusi ja mäletamist

- Suunake õppijaid kriitiliselt analüüsima holokausti erinevaid tõlgendusi

Meie kooliharidust ja minevikumõistmist mõjutab alati laiem kultuurikontekst. Akadeemilised ja üldlevinud holokaustikäsitlelused mängufilmides, massimeedias, dokumentaalfilmides, kunstis, teatris, kirjanduses, memoriaalides ja muuseumides kujundavad kollektiivset mälu. Iga tõlgendust või käsitlust mõjutavad tingimused, milles see loodi ja mis võivad rääkida sama palju oma loomise aja ja koha kui portreeritud sündmuste kohta.

Looge õppijatele võimalusi analüüsida, kuidas ja miks sellised minevikutõlgendused ja -käsitlused on loodud, kuidas on valitud faktid, millel need põhinevad ja mida nende loojad taotlevad. Aidake õppijatel mõista, et kuigi ajalookäsitlustes on teemasid, mille üle võib arutleda, ei ole kõik tõlgendused võrdset asjakohased.

- **Kutsuge õpilasi üles osalema riigi ja kohalikel mälestusteenistustel ja -üritustel ning nende üle arutlema**

Holokausti mälestuspäevade taolised üritused annavad võimaluse põlvkondade üleseks suhtluseks, soodustavad pereliikmete vahelist arutelu holokausti seostest tänapäeva teemadega ning teisi kogukonnas õppimise vorme.

Lisaks sellele, et need üritused võimaldavad liikuda holokausti käsitlemisel koolist väljapoole laiemasse kogukonda, võivad nad ise olla uurimise ja õppimise teemaks. Õppijatel võib paluda analüüsida, kuidas kultuurilised mõjud kujundavad mälu ja mälestusüritusi, kuidas kohalik kogukond otsustab oma minevikku käsitleda, kuidas eri rühmad teevad ajaloost oma lugude loomiseks valikuid, kas nende rahvuskaaslased tegelevad oma riigi ajaloo keerukate aspektidega ning kuidas nende mälestusüritused erinevad teiste riikide omadest.

- **Looge võimalusi analüüsida ajaloo rolli tänapäevaste tähenduste ja identiteetide loomisel**

Ajalootunnetus tähendab mõistmist, et iga mineviku narratiivi kujundab kontekst, milles see narratiiv on loodud. Ajalootunnetus võimaldab omaks võtta, et meie minevikukäsitusel on inimeste ja rühmade jaoks tähendus olevikus ning see kujundab meie ootusi tulevikus.

Kollektiivne mälu väljendab seda, kuidas rühm inimesi mäletab ajaloolist kogemust. Sageli väljenduvad kollektiivses mälus ühiskonna väärtused ning seda antakse edasi ühelt põlvkonnalt teisele. Kollektiivne mälu väljendub näiteks üldrahvalikes mälestuspäevades, muuseumides ja memoriaalides ning muudes väljakujunenud rahvuslikes narratiivides. Suunake õppijaid uurima, kuidas nad saavad osa kollektiivsest mälestusest selliste riiklike institutsioonide ja sotsiaalsete suhete kaudu nagu kool, meedia ja pere.

Kui õppijad puutuvad kokku erinevate holokausti käsitlevate ajalooliste narratiividega, suunake neid esitama küsimusi, nt:

1. Miks nende lugude olulisimad aspektid erinevad?
2. Mis elemendid on erinevates holokausti käsitlevates lugudes olemas ja mida ei ole?
3. Mis võiks olla põhjus, miks eri lugude rõhuasetused erinevad?

Mõistmine, kuidas meie arusaamu minevikust mõjutavad tänapäeva kultuurilised, poliitilised ja ajalised kontekstid ja identiteedid, võivad aidata õppijatel välja kujundada oma ajalootunnetuse.

3.3.4 Ärge käsitlege juudi rahvast ainult holokausti kontekstis

Juutidel on pikk ajalugu ja rikkalik kultuuripärand. Hoolitsege selle eest, et juutide kogemus holokausti ajal asetuks ajaloolisse konteksti, ning käsitlege ka juutide elu enne ja pärast holokausti. Aidake õppijatel mõista, et juudid olid enam kui natside tagakiusamise dehumaniseeritud ja alandatud ohvrid (vt 2.4.2). Aidake õppijatel mõista tänapäeva maailmakultuuri tohutut kaotust, mis oli Euroopa rikkalike ja elujõuliste juudi kogukondade hävitamise tagajärg.

3.3.5 Vältige aktsepteerimast mineviku väärtõlgendamist ja eitamist

Holokausti otsest eitamist tuleb ette harva, aga selle väärtõlgendamine on levinum nähtus. Nii väärtõlgendamine kui eitamine õõnestavad kriitilist mõtlemist, ignoreerides ja pisendades ajaloolisi tõendeid ja faktidele toetuvat ajalookäsitust.

Holokausti eitamine – IHRA määratluse järgi „mõtteviis või maailmavaade, mis eitab ajaloolist tegelikkust ja juutide hävitamise ulatust“ – on sageli ideoloogiliselt motiveeritud ja moodustab osa konspiratsiooniteooriast, mis on tänapäeva antisemitismi tuumaks.

Holokausti eitamise vandenõuteoreetilist elementi iseloomustab süüdistus, et juudid liialdavad holokausti kui ajaloolise sündmusega või isegi võltsivad selle tõendeid, et saada rahalist kasu, mõjujõudu või võimu. Eitajad püüavad külvata kahtlust, moonutades ja varjates teadlikult ajaloolisi tõendeid. Pange tähele, et te tahtmatult ei aktsepteeriks eitajaid, lastes end tõmmata teeseldud vaidlusse. Ideoloogiliste motiividega eitajatele ei ole vaja anda esinemisruumi. Ärge suhtuge holokausti eitamisse kui õiguspärasesse ajaloolisse seisukohta ning ärge püüdke eitajate seisukohti ümber lükata tavapärase ajalooteemalise vaidluse või ratsionaalsete argumentide abil.

Nagu paljude teiste konspiratsiooniteooriate levitajad võivad ka holokaustieitajad tekitada õppijates huvi ja uudishimu, kuna need teooriad seavad kahtluse alla kehtivad ja üldaktsepteeritud faktidel põhinevad seisukohad, mille puhul tunnetatakse, et neid esindavad võimalolijad. Kriitilised küsimused holokausti kohta ei põhine neil juhtudel tingimata ideoloogilistel veendumustel, vaid neid võib ajendada soov seada kahtluse alla üldkehtivaid seisukohti ning panna õpetajaid ja teisi võimuesindajaid proovile. Sellisel puhul püüdke klassis toimuva arutelu või omavahelise vestluse ajal kindlaks teha eituse poole kalduvate märkuste ajendid. Küsimus, miks selline vaatenurk on õppija jaoks tähtis, võib pakkuda selliseks aruteluks väga sobiva lähtekoha.

Holokausti väärtõlgendamist – „taotlust õigustada või vähendada holokausti või selle põhiliste elementide tähtsust“ – võivad ajendada erinevad tegurid. Väärtõlgendamine võib hõlmata holokausti tähtsuse vähendamist ja Natsi-Saksamaa vastutuse ähmastamist teiste riikide või rühmade süüdistamise kaudu, aga ei tarvitse sellega piirduda. Sama kehtib romade genotsiidi puhul, kui ohvreid kujutatakse sageli kriminaalse elemendina, kes olid tagakiusamise ära teeninud.

Väärtõlgendusi saab pareerida ajalooliste faktide abil, mis põhinevad algallikates ja teaduskirjanduses esitatud ajaloolistel tõenditel. Kui õpetaja näitab üles huvi ja analüüsib, kust õppijad on väärinfot saanud ja mis motiveeris neid seda kasutama, võib see aidata sobivalt reageerida ja leida tõhusad viisid väärtõlgenduste selgitamiseks vms.

Holokausti eitamise ja väärtõlgendamise põhjalikku uurimist tuleks käsitleda holokausti ajaloost eraldi. Teema võib olla asjakohane eraldi tunnis, kus käsitletakse antisemitismi vormide kujunemist aja vältel, või meediaõppe projektis, kus uuritakse poliitilisel, sotsiaalsel või majanduslikul eesmärgil kasutatavat manipulatsiooni, väärkujutisi ja -tõlgendusi. Mõisteid käsitledes võib kasutada käesolevas peatükis ja dokumendi lõpus esitatud [IHRA holokausti eitamise ja väärtõlgendamise rakenduslikku määratlust](#).

3.4 ALLIKAD JA MATERJALID TÕHUSAKS ÕPETAMISEKS JA ÕPPIMISEKS

3.4.1 Looge õppijatele juurdepääs algallikatele

Andke õppijatele võimalus analüüsida kriitiliselt algallikatest pärinevat materjali ja mõista, et analüüs, tõlgendamine ja hinnang peavad põhinema korralikul tööalajalooliste andmetega.

Kurjategijad, ohvrid, päästjad ja kõrvalseisjad näitavad end tolelaegsete kirjade, päevikute, ajalehtede, kõnede, kunstiteoste, korralduste ja ametlike dokumentide kaudu. Algallikatest pärit materjal on oluline minevikus elanud inimeste motivatsiooni, mõtete, tunnete ja tegude tähenduslikuks uurimiseks ja selleks, et mõista, miks inimesed tegid selliseid valikuid, nagu nad tegid, või miks asjad juhtusid nii, nagu nad juhtusid.

3.4.2 Kasutage peatnägijate tunnistusi, et luua ainulaadne side minevikuga

Lisaks ajaloo õppimisele aitavad vahetute peatnägijate tunnistused õppijatel mõista, mis mõju sündmused inimestele avaldasid. Sündmuste meenutamine isiklikust perspektiivist annab võimaluse eristada fakte ja neist lähtuvaid arutlusi ning võimaldab õppijatel analüüsida mälu toimimist.

Mõnedes riikides on veel elus holokaustis ellujäänuid. Kui võimalik, võtke mõne ellujäänuga ühendust ja kutsuge teda rääkima. Saadav õpikogemus on eriline. Ka teistel, kes olid holokaustiga otse seotud või olid sündmuste vahetuks tunnistajaks (päästjad, vabastajad jt) on võimsaid mälestusi. Kohtumine kellegagi, kes on vahetult kogenud ajaloolisi sündmusi, võib aidata luua ajaloost arusaamist, mida teiste allikate vahendusel ei ole alati võimalik saada.

Kui kutsute õpikeskkonda ellujäänu või pealtnägija, mõelge hoolikalt järele, kuidas selleks kogemuseks valmistuda, kuidas käituda selle ajal ja pärast seda, et õppijate positiivne dialoog külalisega oleks maksimaalselt tulemuslik. Hoolitsege selle eest, et õppijad oleksid täiendavate esmaste ja teiseste allikate abil ajalooliste sündmustega piisavalt kursis.

Pidage meeles, et kohtumine asjaosalisega on üksnes üks ajaloolise teadmise edastamise võimalus. Tutvuge enne selle inimese elulooga, et teil oleks lugupidavaks ja vastuvõtlikuks suhtluseks piisavalt taustateadmisi. Aidake õppijatel mõista, et kuigi sündmustest on möödunud palju aega, võib taaskohtumine intensiivsete isiklike kogemustega esinejale ikka veel haiget teha. Suunake õppijaid, kes ellujäänuga kohtuvad, küsima mitte ainult temaga holokausti ajal toimunu kohta, vaid ka tema elu kohta enne ja pärast holokausti. Nii saavad nad aimu, millise inimesega on tegu ja kuidas ta on püüdnud oma kogemustega toime tulla.

Nende ellujäänute ja peatnägijate arv, kes saaksid oma lugu laiemale kuulajaskonnale rääkida, on vähenemas ning tõsiselt võetav alternatiiv neile on videojutustused. Videojutustuse kui allika keeruka iseloomu tõttu valmistage ette tunnid, kus videomaterjali kasutatakse ajaloosündmuste mõistmist toetavaks tõlgendamiseks, mitte üksnes illustratsiooniks. Täispikkuses videolugude asemel kasutage lühemaid hoolikalt valitud lõike, mis vastavad tunni õppe-eesmärkidele. Valige hoolikalt lõigud, millel on sügavamaid tähendustasandeid, et õppijad saaksid nendega tegeleda nii mõtlemise kui tunnete tasandil. Selgitage alati ajaloolist konteksti ja intervjuu konteksti.

Analüüsida võiks ka ajaloolise kogemuse ja sellest rääkimise vahelist aega. Õppijad saavad arutleda, kuidas salvestust mõjutab intervjuu olukord, ajalooks muutumise ja kollektiivse mälu protsessid ning esineja muutunud olud. [IHRA väljaandest „Holokausti käsitlemine ilma ellujäänuteta“](#) leiate täpsemaid soovitusi.

3.4.3 Kaaluge eri õppematerjalide võimalusi ja teadvustage piiranguid

Hinnake õppematerjali ajaloolist täpsust ja asetage faktid konteksti. Kasutage inimeste lugusid, seostades need võimaluse korral kohaliku konteksti või sündmustega. Ohvrite ja ellujäänute päevikute, kirjade, fotode jms kasutamine aitab nende häält kuuldavaks teha. Kasutage juhtumikirjeldusi, mis seavad kahtluse alla või lükkavad ümber ohvrite rühmi käsitlevad negatiivsed stereotüübid, mis võivad olla ühiskonnas või õppijate seas levinud. Kriitilise mõtlemise arendamiseks paluge õppijatel analüüsida õpikute jm õppematerjali sisu ja fookust.

Pidage meeles, et suure osa holokausti käsitlevatest materjalidest – kirjalikest dokumentidest, fotodest või filmisalvestistest – on valmistanud natsid. Teadvustage, et natsipropagandat taaskasutavad ning metsikusi kujutavaid fotosid või salvestisi kasutavad õppematerjalid võivad rõhutada ohvrite negatiivset kujutamist ning neid veel kord objektistada, alandada ja dehumaniseerida.

Kokkuvõttes arvestage kindlasti õppijate kognitiivse ja emotsionaalse arenguga. Hoolitsege selle eest, et kujutised ja tekstid oleksid sobivad ning õppijad oleksid hästi ettevalmistatud emotsionaalseks mõjuks, mida nad võivad kogeda. Looge õppijatele võimalus pärast oma reaktsioone analüüsida ja nende üle arutleda.

3.4.4 Kunstiliste või ilukirjanduslike materjalide kasutamine

Holokausti käsitlevad romaanid, novellid, luuletused ja mängufilmid ei asenda kunagi ajalooliste sündmuste põhjalikku uurimist, kuid saavad pakkuda isiklikku lähenemist ja erinevaid vaatenurki kuriteo iseloomu ja tagajärgede kohta. Holokausti käsitlevad kõrge esteetilise väärtusega teosed kutsuvad tõenäoliselt esile empaatiat ja suurendavad mõistmist, keskendudes ohvrite isiklikule kogemusele ja hõlbustades sündmustest arusaamist. See on siiski nii vaid juhul, kui nende teoste keeles ja ülesehituses on välditud sentimentaalsust ja kitsi.

Kunstilised materjalid peaksid järgima holokausti sündmusi, fakte ja tingimusi ilma pseudoajaloolise manipuleerimise ja väärtõlgendusteta. See põhimõte laieneb eluloolisele või mälestustel põhinevatele filmidele, mis sageli varjavad märkimisväärselt vaba tõega ümberkäimist fraasiga „Põhineb tõesti sündinud lool“.

Ilukirjanduslikud ja kunstilised materjalid võivad siiski:

- arendada kriitilist mõtlemist ajalooliste narratiivide üle ja kujundada ajalootunnetust;
- soodustada holokausti teemalist interdistsiplinaarset õpet;
- aidata õppijatel ära tunda diskrimineerivat ja rassistlikku keelekasutust.

Lisaks võib kunstiline materjal anda noorematele õppijatele eakohaselt „töödeldud“ versiooni minevikust, säilitades samas ajaloolise täpsuse. Raamatuillustratsioonid võivad pakkuda noorematele õppijatele eakohast visuaalset stimulatsiooni, mis toetab nende õppimist.

Eelkõige tuleks haridustöötajatel leida ja kasutada kunstilisi materjale, mis vastavad eespool nimetatud kriteeriumidele. See tähendab, et neil peavad olema korralikud ajalooteadmised, et kindlalt eristada väärinfot või -tõlgendusi (vale) täpsetest või realistlikest ajaloolistest faktidest (tõde). Ilukirjanduslikud materjalid täiendavad, aga ei asenda faktipõhist ajalooarhiividest pärit materjali. Haridustöötajad peaksid konsulteerima oma ajalooõpetajatest kolleegidega, et leida sobivat infot sisaldavaid tekste ja ajaloolisi andmeid, mida kasutada koos ilukirjanduslike materjalidega.

Iga haridustöötaja vastutus on hoiduda levitamast holokausti kohta väärinfot. See tähendab vältimatult, et mõned teosed on oma mainest, populaarsusest või kättesaadavusest hoolimata probleemsed ning neid ei tohiks holokausti teemat õpetades ja õppides kasutada.

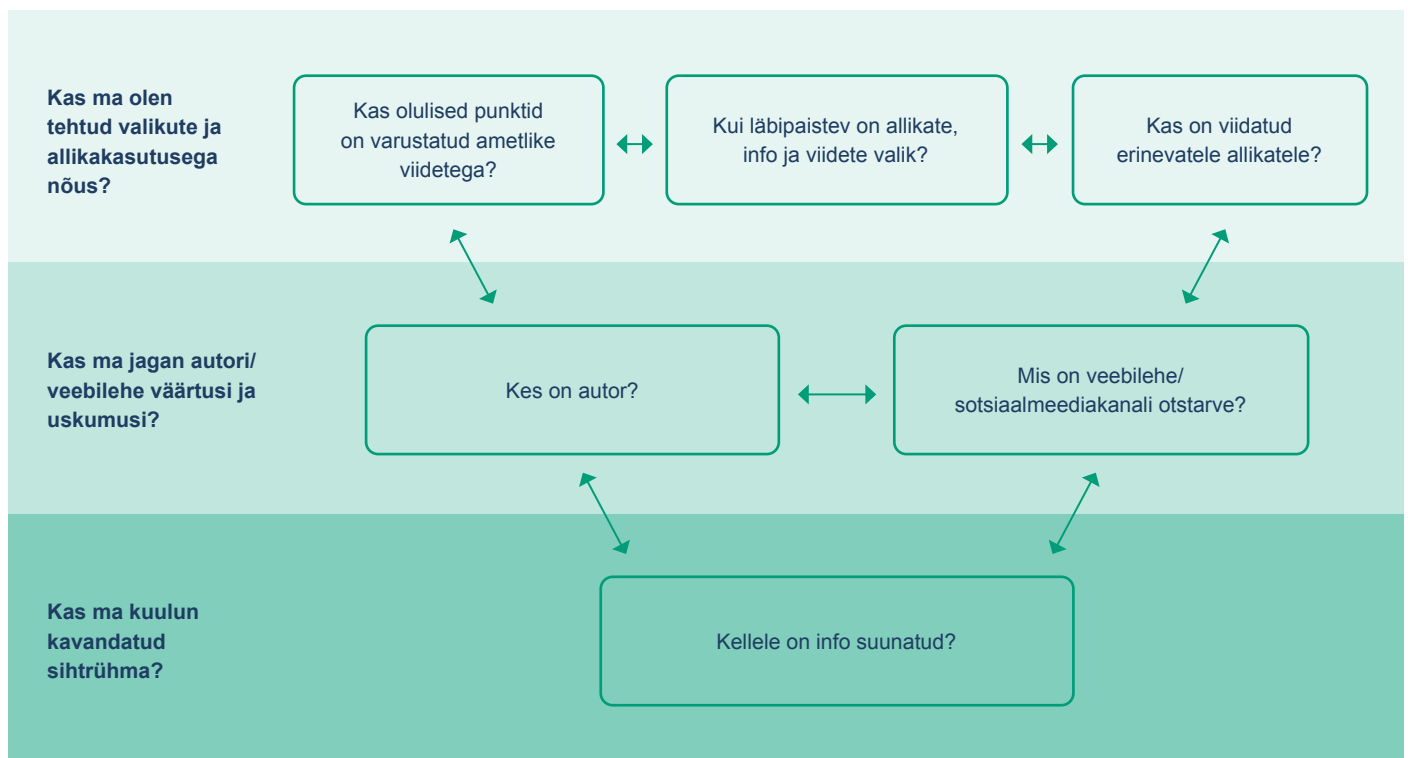
Ingliskeelsetes koolides kasutatakse sageli romaani ja filmi „Poiss triibulises pidžaamas“ (*The Boy in the Striped Pyjamas*). Kuigi lugu võib äratada õppijate huvi, ei vasta raamatu ja filmi narratiiv ajaloolistele faktidele ning loob ohvritest, kurjategijatest ja sündmuskohtadest väära ettekujutuse. Edasijõudnud õppijates võib nende probleemide uurimine võrdluses ajalooliste allikatega arendada kriitilist mõtlemist, aga väheste või olematute eelteadmisteta õppijad saavad tõenäoliselt holokaustist väära ettekujutuse, mida ei ole hiljem enam võimalik kahtluse alla seada või veel vähem ümber lükata.

3.4.5 Toetage õppijate kriitilist suhtumist töös internetiallikatega

Internet on ammendamatu allikas, mis mõjutab paljude õppijate teadmisi, tähelepanekuid ja arvamusi. Kuigi tegu võib olla hariduses ja uurimistöös väärtusliku vahendiga, peavad õpetajad ja õppijad olema veebilehti ja sotsiaalmeediat kasutades hoolikad ja kriitilised. Parim strateegia on soovitada autoriteetseid veebilehti ja järgida käesolevaid soovitusi. Kasutage [IHRA rahvusvahelist holokausti organisatsioonide nimekirja](#), et leida kasulikke veebilehti, mis vastavad teie vajadustele. IHRA väljaanne „Romade genotsiid: ülevaade rahvusvahelistest organisatsioonidest, mis tegelevad ajaloo ja tänapäeva teemadega“ ([Roma Genocide: Overview of international organizations working on historical and contemporary issues](#)) on abiks romade genotsiidi käsitlemisel.

Rõhutage vajadust kõiki infoallikaid kriitiliselt hinnata. Õppijad peaksid mõistma, et tähtis on analüüsida info esitamise konteksti, ja neile tuleks anda tööriistad mis tahes allika kriitiliseks hindamiseks. Suunake õppijaid küsima näiteks järgmisel joonisel esitatud küsimusi:

Kas internetiallikal on tagamõte?

Joonis 3. Näidisküsimused internetiallikate kriitiliseks hindamiseks

Internetiallikate kriitiline hindamine hõlmab ka visuaalse materjali, nt fotode ja filmide päritolu, algupärasuse ja eesmärkide analüüsi. Meediakirjaoskust tuleb hinnata ja arendada, mitte võtta iseenesest mõistetavana. Noori tuleks teavitada veebilehtedest ja meediakanalitest, mille on loonud holokausti eitajad, antisemiidid ja rassistid selge eesmärgiga levitada valeinfot ja võltsinguid. Noori tuleks koolitada märkama ja kahtluse alla seadma seoseid allika omaniku ja kaastöötajate või adressaatide vahel.

Kasu võib olla erinevate sotsiaalmeediakanalite väljatoomisest ning arutleda võib selle üle, mis publikule need on suunatud ja kuidas inimesed neid kasutavad.

Sotsiaalmeediakanalid on:

Joonis 4. Mõned sotsiaalmeediakanalite näited

Tuleks meeles pidada, et eri veebilehtede või rakenduste populaarsust ja turuosa tuleb jälgida, kuna need võivad kiirelt ja äärmiselt suures ulatuses muutuda. Teadlikkus (professionaalsetes piirides) sellest, kuidas teie õppijad sotsiaalmeediat kasutavad, võib olla oluline osa tänapäeva haridusest.

3.5 AJALOO SEOSTAMINE TÄNAPÄEVAGA: HOLOKAUST, GENOTSIIDID JA INIMÕIGUSTE RIKKUMISED

3.5.1 Inimõiguste hariduse mõõtmed ja nende seos holokausti õpetamise ja õppimisega

ÜRO inimõiguste hariduse ja koolituse deklaratsioon (2011) määratleb inimõiguste hariduse kolm mõõdet. Need mõõtmed on esitatud joonisel 5 koos selgitusega, kuidas neid saab siduda holokausti õpetamise ja õppimisega.

<p>Mõõde 1</p>	<p>Inimõigusi käsitlev õpe: inimõiguste normide ja põhimõtete mõistmine</p>	<p>Holokausti mõju inimõiguste sõnastamisele, seadustamisele ja rakendamisele, eelkõige ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis ja ÜRO genotsiidikonventsioonis</p>
<p>Mõõde 2</p>	<p>Õpe inimõiguste kaudu: inimõiguste lähenemisviisidel põhinevate meetodite kasutamine</p>	<p>Aktiivsete õppijakesksete meetodite kasutamine, et võimestada õppijat ja lisada uurimuslikkust, austades, järgides ja tugevdades õppijate ja õpetajate õigusi</p>
<p>Mõõde 3</p>	<p>Inimõigusi toetav õpe: õppijate võimestamine inimõiguste põhimõtteid rakendama ja järgima</p>	<p>Holokausti käsitlemine võib pakkuda juhtumikirjeldusi mehhanismidest ja protsessidest, mis viivad inimõiguste rikkumiseni, mis võivad teravneda ulatuslikuks sihitatud vägivallaks, nt genotsiidiks. Holokausti sündmuste analüüsimisel võib kasutada ka rahu, genotsiidiennetuse või demokraatliku kodanikuhariduse vaatenurki.</p>

Joonis 5. Inimõiguste hariduse mõõtmete rakendamine holokausti õpetamisel ja õppimisel

3.5.2 Olulised aspektid, mida pidada silmas holokausti käsitlemisel inimõiguste hariduse raames

Holokausti teema võib olla võimas ja kättesaadav võimalus inimõiguste hariduses, kuid õpetajad peaksid seejuures meeles pidama järgmisi olulisi aspekte:

- a) kõik keelekasutuse ja teemakäsitluse täpsust või õppijakesksete meetodite kasutamist käsitlevad soovitused kehtivad ka tundides, kus holokausti teemat seotakse inimõiguste hariduse elementidega;
- b) holokausti ja teiste inimõiguste rikkumiste spetsiifikat tuleb austada ja olla ettevaatlik võrdluste tegemisega. Sündmuste võrdlemine eeldab põhjalikke teadmisi kõigi võrreldavate elementide kohta. Vastasel korral on oht, et pseudoajaloolised võrdlused moonutavad arusaamist ning takistavad kriitilist mõtlemist ja analüüsi. Õpetajad peaksid ausalt ja selgelt teadvustama, milline on nende teadmiste tase holokausti ja mis tahes teiste käsitletavate sündmuste kohta;
- c) tuleks teha selget vahet holokausti ja selle õppetundide vahel. Minevikusündmused leidsid aset konkreetsel põhjustel ning ajalooliste faktide liigne lihtsustamine või üldistuste kasutamine „õppetundide“ rõhutamiseks ei teeni ei õppijate ega õpetajate huve. Õpetajad peaksid olema eriti ettevaatlikud tänapäeva teadmiste või väärtuste rakendamisel mineviku suhtes. Algallikad ja ohvrite inimlikustamine peaksid aitama rõhutada eri sündmuste sarnasusi ja erinevusi.

- d) Õpetajad peaksid selgelt eristama kurjategijaid mineviku ja tänapäeva ühiskondades. Vältida tuleks hinnaguid „rahvusliku iseloomu“ kohta. Oluline on näiteks uurida saksa inimeste erinevaid reaktsioone natside poliitikale alates entusiastlikust toetusest ja koostööst rahulolematuse, apaatia ja aktiivse vastupanuni. Sama kehtib kaasosaluse kohta. Hoiduge kasutamast mineviku käitumise analüüsi lihtsate selgituste andmiseks tänapäeva käitumisviisidele.
- e) Hoolitsege selle eest, et genotsiidide või inimõiguste rikkumiste võrdlemine ei viiks kas mineviku või tänapäeva kannatuste tähtsuse järjekorda seadmiseni. Natside ja nende kaasosaliste ohvrite kannatused olid suured ja reaalsed ning neid ei tohiks kasutada lihtsalt kaastunde äratamiseks tänapäeval. Samuti väärivad lugupidavat suhtumist kõigi inimeste kannatused eri kontekstides. Diskrimineerimiseks, majanduslikuks ärakasutamiseks, tagakiusamiseks ja mõrvadeks tingimusi loovad motiivid, poliitika ja protsessid on sageli erinevad ja kompleksed – nii oli minevikus ja nii on praegu. Õpetajad peaksid käsitlema mineviku ja tänapäeva ohvrite kannatusi eraldiseisvana, mitte teiste kannatuste suhtes või taustal.

Ennekõike on tähtis meeles pidada, et holokausti õpetamine ja õppimine on iseseisev teema. Kuigi eri perspektiivide hoolikaks ja põhjendatud ühendamiseks on võimalusi, kui holokausti õpetatakse inimõiguste käsitlemise raames, peavad õpetajad olema tähelepanelikud, et hoiduda ajaloolise konteksti lihtsustamisest või pseudoajalooliste võrdluste kasutamisest.

PÕHIMÕISTED

Antijudaism: usulistel eelarvamustel põhinev viha ja põlgus juutide vastu.

Antisemitism: [IHRA õiguslikult mittesiduv rakenduslik määratlus](#) “Antisemitism on juutide tajumine teataval viisil, mis võib avalduda vihana juutide vastu. Antisemitismi verbaalsed ja füüsilised väljendusvormid on suunatud juudi või mittejuudi päritolu inimeste ja/või nende vara ning juudi kogukonna institutsioonide ja usupaikade vastu.” hõlmab ühteist näidet antisemitismi avaldumisvõimalustest tänapäeval. Enne holokausti ja holokausti ajal väljendus natside ja teiste antisemitistlik suhtumine juutidesse eri vormis. Antisemitismi mõjud süvenesid ühiskondlikest eelarvamustest õiguslikeks piiranguteks, massilisteks kinnipidamiseks, getostamiseks, deporteerimisteks ja hävitamiseks.

Ellujäänud: inimesed, kes elasid läbi holokausti, mille all mõistetakse riiklikult rahastatud süsteemset juutide tagakiusamist ja mõrvamist Natsi-Saksamaa ja selle kaasosaliste poolt aastatel 1933–1945. Lisaks neile, kes jäid ellu **koonduslaagrites**, **getodes** ja **tapmiskomandode** mahalaskmistel, hõlmab see kategooria juute, kes põgenesid Saksamaalt ja Austriast 1930. aastatel, ja neid, kes päästeti *Kindertransport*’i tüüpi operatsioonide abil. Mõiste hõlmab ka lapsi, keda hoiti peidus või kes anti lapsendada, et varjata nende identiteeti. *Teine põlvkond* ja *kolmas põlvkond viitab* vastavalt ellujäänute lastele ja lastelastel.

Genotsiid: Genotsiidi vältimise ja karistamise konventsiooni artiklis 2 mäartletakse genotsiid kui „iga allpool loetletud tegu, mis on toime pandud kavatsusega hävitada osaliselt või täielikult rahvuslikke, etnilisi, rassilisi või usulisi üksusi, nagu:

- (a) üksuse liikmete tapmine;
- (b) üksuse liikmetele tõsiste kehaliste vigastuste või vaimsete hälvete tekitamine;
- (c) üksusele tahtlikult selliste elutingimuste pealesurumine, mis põhjustab üksuse täielikku või osalist hävimist;
- (d) abinõude rakendamine üksusesisese sündimuse takistamiseks;
- (e) laste sunniviisiline ümberpaigutamine ühest üksusest teise.”

ÜRO peaassamblee võttis konventsiooni vastu 1948. aasta 9. detsembri. See jõustus 12. jaanuaril 1951, muutes sellega genotsiidi määratluse õiguslikult kohaldatavaks. Eri põhjustel on teadlased välja pakkunud teistsuguseid määratlusi.

Geto: muust kogukonnast eraldatud piirkond, milles juute sunniti teise maailmasõja ajal elama. Enamik getosid oli Kesks- ja Ida-Euroopas, aga mõned rajati ka Kolmanda Reichiga vahemikus 1939–1941 liidetud aladele.

Holokaust: riiklikult rahastatud süsteemne juutide tagakiusamine ja hävitamine Natsi-Saksamaa ja selle kaasosaliste poolt aastatel 1933–1945.

Holokausti eitamine: IHRA õiguslikult mittesiduva [holokausti eitamise ja väärtõlgendamise rakendusliku määratluse](#) järgi „mõtteviis või maailmavaade, mis eitab ajaloolist tegelikkust ning juutide hävitamise ulatust natside ja nende kaasosaliste poolt teise maailmasõja ajal (tuntud holokausti või shoa nime all) ja selle propageerimine“. Holokausti eitamiseks nimetatakse eriti igasuguseid katseid väita, et holokaust/shoa ei toimunud. Holokausti eitamiseks võib pidada ka peamiste hävitusviiside (gaasikambrid, massilised mahalaskmised, näljutamine ja piinamine) või juudi rahva genotsiidi tahtlikkuse avalikku eitamist või kahtluse alla seadmist.

Holokausti väärtõlgendamine: IHRA õiguslikult mittesiduva [holokausti eitamise ja väärtõlgendamise rakendusliku määratluse](#) järgi on tegu taotlustega seada kahtluse alla holokausti põhilisi elemente, näiteks holokaustiohvrite arvu vähendamine; katsed süüdistada juute ennast nende genotsiidi põhjustamises või avaldused, mis esitavad holokausti kui positiivset ajaloosündmust (tegu ei ole ammendava loeteluga).

Inimsusevastased kuriteod: Nürnbergi harta artiklis 6 esitatud määratlust on täpsustatud ja täiendatud Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuudiga, mille ÜRO võttis vastu 1998. aastal. Selle artikli 7 kohaselt, tähendab „inimsusevastane kuritegu“ ühte järgmistest tegudest, mis on teadlikult toime pandud osana massiliselt või süstemaatilisest rünnakust tsiviilelanikkonna vastu: mõrv; hävitamine; orjastamine; elanike väljasaatmine või sunniiviisiline ümberasustamine; vangistamine või muu tõsine vabaduse võtmine, mis on vastuolus rahvusvahelise õiguse peamiste normidega; piinamine; vägistamine ja muu sarnane ebainimlik tegu, millega tahtlikult põhjustatakse suuri kannatusi või tekitatakse raskeid vaimseid või kehalisi tervisekahjustusi.

Inimõigused: kõigi inimeste sünnipärased õigused olenemata rassist, soost, rahvusest, keelest, usust või muust asjaolust. Inimõiguste ülddeklaratsioon, mille ÜRO peaassamblee kuulutas välja 10. detsembril 1948, tõi inimõigused olulise elemendina rahvusvahelisse õigusesse.

Inimõigused ei ole puhtalt 20. sajandi nähtus, vaid on nähtav individuaalsust ja inimväärikust rõhutavates õigus- ja usutavades, mis ulatuvad antiikaega. Inimõigused on Euroopas olnud demokraatlike ideede ja institutsioonide lahutamatu element vähemalt alates inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonist, mis koostati Prantsuse revolutsiooni ajal aastal 1789.

Juudid: ortodoksses ja reformitud judaismis määratletakse juudina inimene, kelle ema on/ oli juut, või inimene, kes pöördunud judaismi; liberaalne judaism määratleb juudina lisaks ka inimesed, kelle isa on juut. **Natsid** määratlesid juudina inimesed, kelle vanavanematest kolm või neli olid juudid, olenemata inimese või tema esivanemate usulistest veendumustest või usutunnistusest. Samuti tuleks märkida, et rassiseadusi rakendati eri aegadel erinevates natside ja nende kaasosaliste okupeeritud ja kontrollitud piirkondades erinevalt.

Määratlused muudab veel keerukamaks see, et Saksamaal elas inimesi, keda Nürnbergi seaduste alusel ei saanud määratleda ei sakslaste ega juutidena, s.o inimesed, kelle vanavanematest ainult üks või kaks olid sündinud juudi usukogukonda. Sellised „segaverelisi“ tunti *Mischlinge* nimetuse all. Neile laienesid samad õigused kui „rassipuhastele“ sakslastele, kuid järgnevate seadustega kärbiti neid õigusi järk-järgult.

Kaasosalised: mittesaksa režiimid ja isikud, kes tegid natsidega koostööd ja toetasid aktiivselt nende poliitikat ning tegutsesid natside käsul ja omal initsiatiivil.

Koonduslaagrid: Natsi-Saksamaa loodud institutsioonid poliitiliste vaenlaste ja vastaste kinnipidamiseks. Koonduslaagrid asusid sageli suurlinnade äärelinnades ning olid selge indikaator natsirežiimi soovist kasutada vägivalda ja terrorit. Koonduslaagrites hoiti vange ebainimlikes tingimustes. Neid piinati, naljutati ning mõnedes laagrites kasutati meditsiinilisteks katseteks. Pärast teise maailmasõja puhkemist laiendasid Saksa võimud oma koonduslaagrite võrgustikku. Sõja lõpuks oli laagrite hulgas ka töölaagreid, mille eesmärk oli kasutada vange sunnitööl, üleminekulaagreid, kuhu ohvreid koondati enne deporteerimist, ning ka 1939. aasta eelset tüüpi laagreid. Surmalaagrid rajati 1941. a lõpus/1942. a alguses massihävituse otstarbeks.

Kurjategijad: tagakiusamiste ja mõrvade kavandajad, korraldajad, aktiivsed toetajad ja/või toimepanijad.

Kõrvalseisjad: riigid ja üksikisikud, kes olid natside kuritegudest teadlikud ja otsustasid mõningasest tegevusvabadusest hoolimata mitte sekkuda, tugevdades sellega potentsiaalis kurjategijate otsusekindlust oma kuritegusid toime panna.

Mustlastevastatus: rassism „mustlasteks“ peetud inimeste vastu, kuigi selle põhisihmargiks on tavaliselt **romad**.

Natsid: sakslased ja austerlased, kes olid Natsionaalsotsialistliku Saksa Töölispartei liikmed või Hitleri režiimi aktiivsed toetajad.

Ohvrid: inimesed, kelle natsid või nende kaasosalised mõrvasid või kes kannatasid nende tagakiusamise tõttu tõsist kahju.

Päästjad: inimesed, kes aitasid eri moel natside ohvreid, et päästa nende elu. Juutide päästjaid, kes aitasid neid omakasupüüdlike motiivideta, nimetatakse sageli „õiglasteks (rahvaste seas)“. Tegu on aunimetusega, mida Yad Vashem, Iisraeli holokausti muuseum ja memoriaal, omistab tunnistuste ja dokumentide analüüsi põhjal, tehes kindlaks, et päästmine toimus altruistlikel eesmärkidel, mitte isikliku kasu saamiseks.

Rassism: institutsionaalne ja/või individuaalne eelarvamuslikkus, diskrimineerimine või vastandumine, mis on suunatud teise rassi esindajate vastu ja põhineb veendumusel oma rassi ülimuslikkuses.

Romad: romad asusid tänapäeva Euroopasse elama juba sajandite eest. „Romad“ tähistab rahvusvähemust, kes on elanud Ida- ja Kagu-Euroopas alates keskajast. 18. sajandi algusest rändasid romad Lääne-Euroopasse ja asusid seal elama. Saksakeelsetes riikides eristatakse ka „sintide“ rahvusrühma, s.o Saksamaale ja selle naaberriikidesse 15. sajandi alguses elama asunud rahvusvähemust. Väljaspool saksakeelseid riike kasutatakse terminit „romad“ ühise terminina kogu rahvusvähemuse tähistamiseks. Sarnaselt juutidega kuulutati ka romad „rassiliselt võõraks“ ning seetõttu arvati „inimeste hulgas“ välja. Natsid kiusasid „mustlastena“ taga inimesi, kellel vähemalt üks vanavanaisadest oli olnud „mustlane“. Tagakiusamine laienes genotsiidiks romade vastu, kes elasid natside võimu all olevates riikides.

Shoah: heebreakeelne sõna mis tähendab katastroofi või hävitust. Iisraeli kultuuris kasutatakse sõna **holokausti** märkimiseks, vältimaks tähendust, nagu oleks ohvrid „ohverdatud“ või „surnud märtrisurma“. Sõna kasutamine on levinud Prantsusmaal ja mujal mandri-Euroopas, kus see juurdus pärast 1985. aastal linastunud Claude Lanzmanni filmi „Shoah“.

Surmalaagrid: laagrid, mis rajati juutide ja romade süsteemseks hävitamiseks. Chełmno (Kulmhof) gaasitamisautode jaam ning Belzezi, Sobibori ja Treblinka laagrid olid eranditult selleks otstarbeks. Auschwitz, Majdanek ja Mały Traścianiec toimisid lisaks surmalaagritele koonduslaagri, töölaagri ja üleviimislagerina.

Tapmiskomandod (*Einsatzgruppen*): Julgeolukupolitsei ja SS julgeolekuteenistuse liikuvad mõrvarühmad. Pärast Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule 1941. aastal alustasid need üksused tavapolitsei (*Ordnungspolizei*) ja kohalike kaasosaliste toel juutide süstemaatilist tapmist, kasutades mahalaskmisi ja gaasitamisautosid.

Vabastajad: inimesed, kes osalesid natside ja nende kaasosaliste poolt vangistuses peetute või end varjama sunnitude vabastamises ja nende kannatuste leevendamises. Mõistet kasutatakse eelkõige sõdurite, arstide ja vaimulike kohta, kes sisenesid 1944.–1945. aastal vallutatud **koonduslaagritesse**.

Vastuhakkajad: inimesed, kes hakkasid aktiivselt ja erinevaid võtteid kasutades vastu natside poliitikale ja programmidele.

Vastupanu: tegevus, mille eesmärk oli takistada või pidurdada natside kuritegelikku poliitikat ja programme. Et natside eesmärk oli hävitada kogu Euroopa juudikogukond, võib juutide aitamist ja päästmist vähemalt alates 1942. aasta algusest pidada üheks vastupanu vormiks. Selle mõiste puhul on olulised seosed spetsiifiliste kohalike tingimustega.

Üleminekuõigus: juriidilised ja mittejuriidilised meetmed, mida rakendatakse, et vabaneda repressioonide, inimõiguste rikkumiste ja massihävituse pärandist poliitilisel üleminekul diktatuurirežiimist või tsiviilkonfliktist demokraatia, õigusriigi ja rahuaja suhete juurde. Peale kriminaaluurimise ja kurjategijate süüdimõistmise hõlmab üleminekuõigus kuritegude dokumenteerimist, sõjahüvitiste määramist ja sündmuste kordumise välistavate tingimuste kehtestamist.

STOCKHOLMI DEKLARATSIOON JA IHRA RAKENDUSLIKUD MÄÄRATLUSED

STOCKHOLMI DEKLARATSIOON

Stockholmi rahvusvahelise foorumi deklaratsioon holokausti kohta (*Stockholmi deklaratsioon*) on Holokausti Mälestamise Rahvusvahelise Ühenduse alusdokument, millega kõik IHRA liikmesriigid jätkuvalt kinnitavad oma pühendumust jagatud põhimõtetele.

1. Holokaust (*Shoah*) kõigutas põhjalikult tsivilisatsiooni aluseid. Holokausti pretsedenditu iseloom omab universaalset tähendust ka tulevikus. Pärast poole sajandi möödumist on see sündmus ajaliselt piisavalt lähedal, et selles ellujäänud saaksid anda tunnistust nendest õudustest, mis said osaks juudi rahvale. Miljonite teiste natsismi ohvrite kohutavad kannatused on samuti jätnud Euroopale paranematu haava.
2. See suurusjärg, millega natsid holokausti kavandasid ja läbi viisid peab alatiseks sööbima meie kollektiivsesse mällu. Need ennastsalgavad ohvrid, mida töid natsidele vastuhakanud, kes mõnikord andsid oma elu, et kaitsta või päästa holokausti ohvreid, peavad samuti koha leidma meie südames. Selle õuduse ulatus ja nende inimeste kangelaslikkus võivad saada proovikivideks meie arusaamisele inimeste headuse ja kurjuse piiridest.
3. Kuna inimkond ikka veel kannatab genotsiidi, etnilise puhastuse, rassismi, anitsemitismi ja ksenofoobia läbi, lasub rahvusvahelisel kogukonnal vastutus nende pahede vastu võidelda. Koos peame me alal hoidma kohutavat tõde holokausti kohta vastukaaluks neile, kes selle toimumist eitavad. Me peame suurendama oma rahvaste moraalsel vastutust ja oma valitsuste poliitilist vastutust tagamaks, et tulevased põlvkonnad mõistaksid holokausti põhjuseid ja juurdleksid selle tagajärgede üle.
4. Me töötame suurendada oma jõupingutusi, edendamaks holokaustialast õpet, mälestamist ja teaduslikku uurimistööd nii nendes riikides, mis on juba saavutanud palju selles valdkonnas kui ka nendes, kes alles ühinevad selle ettevõtmisega.

5. Me kohustume ergutama holokausti kõigi dimensioonide uurimist. Me lubame edendada holokaustialast haridust meie koolides, ülikoolides ja kogukondades ning soodustada seda ka muudes institutsioonides.
6. Me kohustume mälestama holokausti ohvreid ja austama neid, kes sellele vastupanu osutasid. Me lubame ergutada holokausti mälestamise sobivate vormide kasutamist oma riikides, kaasa arvatud iga-aastane holokausti mälestuspäeva tähistamine.
7. Me kohustume heitma valgust holokausti ikka veel tumedatele varjudele. Me lubame, et astume kõik vajalikud sammud selleks, et hõlbustada arhiivide avamist, tagamaks teadurite juurdepääsu kõigile holokaustiga seotud dokumentidele.
8. On asjakohane, et käesolev esimene suurem rahvusvaheline konverents uuel aastatuhandel lubab külvata parema tuleviku seemneid kibeda mineviku pinnasesse. Me mõistame ohvrite kannatusi ja meid inspireerib nende võitlus. Meil on kohustus mäletada ohvreid, kes hukkusid, austada ellujäänuid, kes veel meie hulgas on, ja veelkord kinnitada inimkonna ühist püüdlust vastastikuse arusaamise ja õigluse poole.

ANTISEMITISMI RAKENDUSLIK MÄÄRATLUS

IHRA kiitis antisemitismi õiguslikult mittesiduva rakendusliku määratluse heaks 2016. aastal ja sellest ajast on rida riike ja valitsusi kinnitanud selle kasutuselevõttu.

26. mail 2016 otsustati Bukarest plenaaristungil:

kiita heaks järgmine antisemitismi mittesiduv rakenduslik määratlus:

“ Antisemitism on juutide tajumine teataval viisil, mis võib avalduda vihana juutide vastu. Antisemitismi verbaalsed ja füüsilised väljendusvormid on suunatud juudi või mittejuudi päritolu inimeste ja/või nende vara ning juudi kogukonna institutsioonide ja usupaikade vastu.”

Allpool toodud näited, mis on IHRA tegevuse orientiiriks, aitavad seda määratlust täpsustada:

Antisemitismi väljendused võivad olla suunatud Iisraeli riigi vastu, kuna Iisraelis nähakse juutide ühendust. Kui aga Iisraeli kritiseeritakse samal viisil, nagu kritiseeritakse iga teist riiki, ei saa seda pidada antisemitismiks. Antisemitism paneb juutidele sageli süüks vandenõude sepitsemist inimkonna vastu ja peab neid süüdlasteks, kui maailma asjad viltu kisuvad. Seda väljendatakse kõnes, kirjas, pildis ja teos ning sealjuures tuuakse mängu ähvardavad stereotüübid ja negatiivsed loomujooned.

Üldisi seoseid arvesse võttes võib tänapäeva avalikust elust, meediast, koolist, töökeskkonnast ja usuelust leida mitmesuguseid antisemitismi ilminguid (järgnev ülevaade ei ole ammendav):

- Radikaalsest ideoloogiast või äärmuslikest usulistest tõekspidamistest ajendatuna nõutakse, toetatakse või õigustatakse juutide tapmist või neile kahju tekitamist.
- Juutide kohta üldiselt või juutide kollektiivse mõjuvõimu kohta esitatakse valelikke, dehumaniseerivaid, demoniseerivaid või stereotüüpseid väiteid, nagu muut ülemaailmsest juudi vandenõust või jutud juutide kontrollist meedia, majanduse, riigivalitsuse ja muude ühiskonna institutsioonide üle.

- Kui üks juut või rühm juute on toime pannud tegeliku või arvatava süüteo, kuulutatakse terve juudi rahvas süüdlaseks; juutide arvele pannakse koguni mittejuutide sooritatud kuritegusid.
- Eitatakse Teise maailmasõja ajal natsionaalsotsialistliku Saksamaa ning tema toetajate ja kaasosaliste poolt toime pandud juutide genotsiidi – holokausti –, selle toimumise fakti, selle ulatust ja selleks kasutatud vahendeid (nt gaasikambrid).
- Juudi rahvast või Iisraeli riiki süüdistatakse holokausti väljamõtlemises või suuremana näitamisega, kui see tegelikult olewat olnud.
- Juudi päritolu kaaskodanikele heidetakse ette, et nad on lojaalsed pigem Iisraelile või juutide väidetavatele üleilmsetele pürgimustele, mitte oma koduriigi huvidele.
- Ei tunnistata juudi rahva enesemääramisõigust – väidetakse näiteks, et Iisraeli riigi eksisteerimine on rassistlik üritus.
- Suhtumises Iisraeli on täheldatav kaksikmoraal: Iisraelilt nõutakse sellist käitumist, mida ei oodata ega nõuta ühelteki teiselt demokraatlikult riigilt.
- Iisraeli ja Iisraellaste iseloomustamisel kasutatakse ajaloolise antisemitismiga seonduvaid sümboleid ja pilte (nt väited, et juudid tapsid Jeesuse ja harrastasid rituaalmõrvu).
- Tõmmatakse paralleele tänapäeva Iisraeli poliitika ja kunagise natsionaalsotsialistide poliitika vahel.
- Juudid kuulutatakse kollektiivselt vastutavaks Iisraeli riigi tegude eest.

Antisemiitlik tegu on kuritegu, kui see on seaduses kuriteona määratletud (mõnes riigis nt holokausti eitamine või antisemiitliku materjali levitamine).

Kuritegu on antisemiitlik, kui ründe ohver, olgu selleks inimene või vara (nt majad, koolid, pühakojad, kalmistud), valitakse selle põhjal, et tegemist on (või arvatakse olevat) juudiga või juudi varaga või juutidega seotud inimese või varaga.

Antisemiitlik diskrimineerimine on juutide ilmajätmine võimalustest ja teenustest, mis on teistele kodanikele kättesaadavad. Paljudes riikides on antisemiitlik diskrimineerimine seadusevastane.

HOLOKAUSTI EITAMISE JA VÄÄRTÖLGENDAMISE TÖÖDEFINITSIOON

IHRA kiitis holokausti eitamise ja väärtõlgendamise rakendusliku määratluse heaks Toronto plenaaristungil 2013. aastal.

Käesolev definitsioon väljendab arusaama, et Holokausti eitamine ja väärtõlgendamine on nähtused, mida tuleb hukka mõista ja millega võidelda nii liikmesriigi kui rahvusvahelisel tasemel ja millele tuleb tähelepanu pöörata kogu maailmas. IHRA (Holokausti Mälestuse Rahvusvaheline Ühendus) võtab siinkohal kasutusele järgmise õiguslikult mittesiduva töödefinitsiooni.

Holokausti eitamine on mõtteviis või maailmavaade, mis eitab ajaloolist tegelikkust ning juutide hävitamise ulatust natside ja nende kaasosaliste poolt Teise maailmasõja ajal, mis on tuntud Holokausti või Shoa nime all, ja selle propageerimine.

Holokausti eitamiseks nimetatakse eriti igasuguseid katseid väita, et Holokaust/Shoa ei toimunud.

Holokausti eitamiseks võib pidada ka peamiste hävitusviiside (gaasikambrid, massilised mahalaskmised, näljutamine ja piinamine) või juudi rahva genotsiidi tahtlikkuse avalikku eitamist või kahtluse alla seadmist.

Holokausti eitamine selle igasugustes vormides on antisemitismi väljendus. Katse eitada juutide genotsiidi tähendab püüdu vabastada natsionaalsotsialism ja antisemitism süüst ja vastutusest juudi rahva genotsiidi eest. Holokausti eitamise vormide hulka kuuluvad ka juutide süüdistamine Shoa suurendamises või Shoa loomises juutide endi poolt salajase juudi vandenõu tulemusena poliitilistel või finantsilistel eesmärkidel. Sellisel juhul on eesmärk veeretada süü juutidele ja leida antisemitismile taas õigustust.

Tihti on Holokausti eitamise eesmärgiks ilmse antisemitismi õigustamine ning selliste poliitiliste ideoloogiate ja ühiskondliku korralduste propageerimine, mis teeksid võimalikuks just sedalaadi sündmuste tekke, mida eitatakse.

Holokausti väärtõlgendamiseks nimetatakse muu hulgas järgmist:

1. Taotlused õigustada või vähendada Holokausti või selle põhiliste elementide tähtsust, sealhulgas kollaborantide ja natsi-Saksamaa liitlaste rolli.
2. Holokaustiohvrite arvu tunduv vähendamine, mis on vastuolus usaldusväärsete allikatega.
3. Katsed süüdistada juute endid nende genotsiidi põhjustamises.
4. Avaldused, mis esitavad Holokausti kui positiivset ajaloosündmust. Sellised avaldused ei ole Holokausti eitamine, kuid on sellega tihedalt seotud antisemitismi radikaalse vormina. Need võivad esitada arvamust, et Holokaust ei läinud piisavalt kaugele ja eesmärk – juudiküsimuse lõplik lahendamine – jäi täitmata.
5. Katsed hägustada natsi-Saksamaa vastutust tema leiutatud ja käitatud koonduslaagrite ja surmalaagrite rajamise eest, süüdistades selles teisi riike ja rahvaid.

LISAMATERJALID

Lisaks IHRA soovitudele holokausti õpetamise ja õppimise kohta on õppetegevuse toetamiseks veel mitmesuguseid vahendeid ja materjale. Järgnevas nimekirjas on esitatud ainult mõned.

Lisainfo holokausti käsitlemise kohta genotsiidiennetuse, inimõiguste alase hariduse või mineviku vägivallategude kontekstis vt UNESCO's *Education about the Holocaust and preventing genocide: A policy guide*. Avaldatud 2017 inglise, prantsuse, hispaania, araabia ja portugali keeles. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248071>

Holokausti konteksti ja teadmiste laiendamiseks Ameerika Ühendriikide holokausti memoriaalmuuseumi veebientsüklopeedia, kus on sadu artikleid holokausti põhielementide ja sisu kohta, algallikaid ja küsimusi kriitilise mõtlemise arendamiseks:

<https://encyclopedia.ushmm.org/>

Yad Vashemi õppevideod käsitletavate põhiteemade ajaloolise konteksti esitamiseks:

<https://www.yadvashem.org/education/educational-videos.html>

Lisainfo antisemitismi õpetamiseks ja õppimiseks, mille puhul holokaust on oluline teema, ODIHR'i ja UNESCO *Addressing Anti-Semitism through Education: Guidelines for Policymakers*. Avaldatud 2018. a mais vähemalt seitsmes keeles:

<https://www.osce.org/odihr/383089>

Lisainfo romade genotsiidi kohta hea sissejuhatuse saamiseks:

romasintigenocide.eu ja romasinti.eu.

Ideid algklasside õpilastega holokausti käsitlemiseks Memorial de la Shoah *pedagoogilistes märkustes (Pedagogical Notes)*: <http://www.memorialdelashoah.org/en/education-training/pedagogical-notes/primary-school.html>

Lisainfo inimõiguste alase hariduse kohta holokausti memoriaalides Euroopa Põhiõiguste Agentuuri 2010. a väljaandes *Excursion to the past – teaching for the future*:

Handbook for teachers available PDF-formaadis üheksas keeles:

<https://fra.europa.eu/en/publication/2010/excursion-past-teaching-future-handbook-teachers>

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

In partnership with
UNESCO